
İKTİSAT VE MEDENİYET*

*Leslie ARMOUR***

*Çev: İsmail SEYREK****

ÖZET

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi hükümetleri oldukça güçsüzleştirmekte ve farklı kültürleri homojenleşmeyle tehdit etmektedir. Huntington'ın -şu an dünya rakip medeniyetlere ayrılmıştır ve bunlar muhtemelen bir sonraki dünya çatışmalarının kaynağı olacaktır- tezi bunun ışığında zayıf görülebilir. Gerçekten de birçok insan, ekonomik etkinliğin tek bir kültür üretmesi ve bu kültüre çok az derece sınırlanmış şiddetle rekabet eden şirketlerin hâkim olması sebebiyle bizzat medeniyeti tehdit edeceğinden korkmaktadır. Hatta R.G. Collingwood pratik bir bilim olarak iktisadın, sırf varlığı ile medeniyeti tehdit ettiğini iddia etmektedir. Bu makale, eğer Collingwood'un refah (wealth) ile servet (riches) arasındaki ayırımı ciddiye alınırsa ve bir dayanışmacı ekonominin boy atmasına izin verilirse, medeniyetin hali hazırda var olmaya devam edebileceğini iddia etmektedir. Bu anlamda refah beşerî imkânları özgür bırakan toplumsal bir kaynak; servet(ler) ise kişisel engellerdir ve gücün bir kaynağıdır; ve buradan biz gereksiz servet yarat-

* Profesör Dr. Leslie Armour'un 'Economics and Civilization' adlı makalesinin Türkçe çevirisine giriş olarak tarafımıza yazdığı İngilizce yazının tercümesidir.

** Ph.D., F.R.S.C.The University of Ottawa and the Dominican College of Philosophy and theology, Ottawa, Canada

*** Doç, Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

maksızın refahı nasıl maksimize edebileceğimizi anlayabiliriz. Bu anlamda Batı, İslam ve örneklenen Çin medeniyetlerinden oluşan üç rakip medeniyet, örneğin Tayvan'da pekâlâ varlığını sürdürebilir ve ayrı kalabilirler. Bunlar temel insani tercihleri temsil etmektedirler. Çünkü insan, belli başlı vurgunun bireylere, toplumlara, topyekûn bir topluluğa ve aile, kilise ve sivil toplumu ihtiva eden kurumlara odaklandığı toplumlara sahip olabilir.

Anahtar Kelimeler: Refah, İslam, Çin, İşbirliği, Ekonomik sistemler

‘İKTİSAT VE MEDENİYET’E GİRİŞ*

(Yazarın Türkçe Çeviriye Önsözü)

Medeniyetlerin çeşitliliğini sürdürme ihtiyacı ve onlar arasında barışçıl ve açık ilişkilerin kurulmasına izin verecek bir tür anlayışın olasılığı ile ilgili olduğu için bu makalenin Türkçe’ye çevrilmesine memnun oldum. Türkiye, İslami gelenekleri, dini hoşgörü gelenekleri farklı şekilde kendisi olarak kalma azmi ile birlikte Avrupa’ya doğru büyüyen açıklığı bu fikirleri önemli bir şekilde harekete geçirmektedir. Bu makale içinde medeniyet fikrini genel olarak onun bilgi ile iletişimi ve özellikle sosyal bilimleri incelediğim -tamamı altı tane- serinin bir tanesidir. Seride ilk makale olan bunda “temel organize edici kültürler” dediğim çoğulculuğa küreselleşme baskıları ve aralarında anlayış ilişkisi kadar her birinin de kültürlerin bir çoğulculuğuna sahip olmamızı sağlayan medeniyet tehditlerine dikkat çekmek istedim. Bir medeniyetin dünyada hem temel bir görünüş hem çeşitli şartlar altında karşılaştıkça insanlar arasında ve bireyler arasında barışçıl ilişkiler tesis eden bir yaşam biçimi olduğunu iddia ediyorum. Yığın üretim, yığın tüketimi gerektirdiği ve büyük zenginlerce yaratılan güç, insanlar benzer olduğunda en kolay şekilde uygulandığı için bir dünya ekonomisi baskısı insanları benzer yapmaya meyletmektedir. Toplumlar bireylerin refahı, toplumların refahı veya devlet ile bireyler arasında yatan kurumlar etrafında organize edilebilir ve her bir vurgu insanoğlu için farklı seçenekler açar. Hıristiyan Batı bireyci olmaya meyletmiş, İslam topluma karşı güçlü bir taahhüde sahip ve Çin geleneği orta düzeyde aile ve kurumları vurgulamaktadır. Eğer insanoğlu için olasılıkları optimize edeceksek hepsinin örneklerine ihtiyacımız vardır. Bu makalede hepsinin medeniyeti (medenîliği) üretebileceği fakat ekonomik organizasyonun hepsinde hayatı olduğunu ve eğer hepimizin paylaşması gerekenlerce -bilgi, temel hizmetler, ve hem herkesin kullanımına açık hem de korunan doğal kaynaklar- temsil edilen ve genel bir mülk olan refah ile bireylere ve toplumdaki kayırılan kısmî gruplara güç veren zenginlik (servet) arasında ayırım yapmazsak hiçbirinin çalışmayacağını göstermeye çalışmaktayım.

İKTİSAT VE MEDENİYET

*A*caba dünya ekonomik sistemi medeniyetle karşıtlık içinde midir? Bütün medeniyet fikri, tamamı acımasız olan bir rekabet sisteminin talepleriyle çatışır mı? Veya sistem, genel olarak 'Batı Medeniyeti' diye adlandırdığımız kültürlerin, inançların ve ümitlerin yayılan yanlış tanımlı bir grubu hariç her bir mevcut medeniyetle basitçe uyumsuz mu?

'Medeniyetin' yeterince dikkatli bir tanımı veri olmak üzere, bu çalışmada her üç soruya cevabın 'hayır' olacağını savunacağım. Fakat hem bizzat medenîlik için hem de dünyada birden fazla temel organize edici kültürün bulunması gerektiğine inananlar için ciddi tehlikeler var. Medeniyetin, birbiriyle tamamen ilgisiz olmayan iki anlamı vardır. Bunlardan birine göre medenîleşmiş olmak 'medenîlikle' ilgili belli hassasiyetlerin bir kümesini göstermektir. Medenîlik tarihsel olarak şehirlerde yaşama –diğerleriyle birlikte ve vatandaşların hassasiyetini göstererek yaşama- kapasitesi ile ilgili olmalıdır. Bu, içinde kuvvet ve gücün hukukîlik, müzakere ve karşılıklı toleransla yer değiştirildiği bir toplumun bütün karakterinin üstündedir. Diğer anlamda bir medeniyet, insanları genel bir görünüş içinde düzenleyen ve çok sayıda alt kültürü bir araya getirebilen inançların ve uygulamaların bir seti olan organize edici temel bir kültürdür. Böylece tam olarak hem Londralı hem de Mancunianların, Farisiler ve Illinois ve Peoria'da yaşayan insanlarla beraber Batı'ya ait oldukları söylenebileceği gibi hem Senegallilerin büyük bir kısmı ve hem de pek çok sayıda yerli Endonezyalıların İslam medeniyetine ait olduğu, Hindistan'ın güneyinin Dravidialı¹ insanların Kuzeyin Aryan insanları gibi aynı medeniyete ait oldukları söylenebilir.

MEDENİYETE SALDIRILAR

Ne dünyayı şu an saran ekonomik sistem ne de gelişen iktisat biliminin uygulanması medeniyeti her iki anlamda da zorunlu olarak tehdit etmektedir. Fakat ekonomik sistem reforme edilmezse bazı aktivitelerin lehine olurken, bazılarını sona erdirir ve sosyal organizasyonların daha çok dar bir alanını geliştirir. Dünya piyasası gözü kapalı bir şekilde teknolojinin en etkin uygulanması ile üretilebilecek ve dünyada her yerde kârlı olarak satılabilecek şeylerden yanadır. Amerika Psikoloji Derneği başkanlarından birinin rüyalarla ilgili çok bilgi olmamasının nedeninin bunlardan para kazanılamaması olduğunu söylediği anlatılır. Benzer şekilde felsefeden elde edilecek fazla para yoktur;

¹ Esas olarak Güney Hindistan'da bulunan melez bir grup.

folk² ve Batı müziğinden oda müziğinden alınacağından daha çok para vardır ki bu yüzden felsefeciler ve kemancılar biraz zorlanmaktadırlar. Medeniyet, - tamamen yıkılıp yok olmasa da- kısmen risk altındadır; çünkü dünya ekonomisi akli uygulayan sakin ve düşünce dolu (reflective) faaliyetlere öyle ya da böyle zayıf tepki göstermekte ve akli engelleme imkanları veren futbol maçı gibi duygusal bağ kurulan faaliyetlere daha iyi tepki göstermektedir. En basit olarak güçlü bireysellik yapan faaliyetler kitlesel pazarlamaya girmekte fakat medeniyet de kendi kimliklerinden emin olan diğerlerine duyarlı olan insanlara bağlı olmaktadır. Tarihin bütün noktalarında kitle akli tehdit edegelmiştir ve global ekonomi kitleyi iyi algılamaktadır.

Seçenekler vardır. Beşerî tarih ne tinsel kaçınılmazlığın Hegelci yürüyüşü ne de Marksist ilerlemedir. Modern kapitalizmin tarihin zaferi olduğunu sanmak için çok az sebep vardır, fakat aynı şekilde yıkılmak zorunluluğu da yoktur. Bu makalenin fikri ve görünüşü arasında bile, görsel olarak, bir atom savaşı şansının artmasına rağmen beşerî meselelerde bu (bir atom savaşından başka), sonuç olarak kaderin bir tecellisi değildir. Savaşın artması şansı, durumu daha çok yoksul olan iki ülke, Pakistan ve Hindistan'ın liderlerinin insanlığın ekonomik olmayan meselelere odaklanmasını teşvik ettiği durumdaki kültürlerin bir çatışmasıdır.

En çok ümit edebileceğimiz şey biraz devam etmiş bir medeniyettir. Fakat sırf görelilik olmayan çoğulculuğun bazı fikirlerini bulamazsak bu ümit de sona erebilir. Diğer bir deyişle medeniyetlerin çoğulculuğunu sürdürmeye muktedir gerçek objektif değerlerin çoğulculuğunun nasıl olduğunu iyi anlamaya ihtiyacımız vardır. **Ve bunu bir toplumu organize etmenin her yolunun dünyanın GSMH'sinin toplamını optimize etmesi ve bunu en büyük ve en güçlü çokuluslu şirketlerin karlarını da optimize edecek şekilde yapması şartıyla herhangi bir sistem kadar iyi olduğunun geçerli olduğu tuzağına düşmeden bulma ihtiyacındayız.**

MEDENİYETE DAİR DÜŞÜNCELER

Konuya medeniyet ve ekonomik sistem düşüncelerine değinerek başlamalıyız. R. G. Collingwood belli başlı yazılarında (1942-1992) ve küçük notlarında (1930) iktisat ve medeniyet sorusunu -tahrik edici şekilde- ortaya attı. Sadece dünya ekonomisinin yıkıcı olup olmadığı ile ilgili sorular sormadı, pratik bir bilim olarak iktisat bilimi düşüncesinin medeniyet düşüncesi ile bir tür gerilim içinde olduğunun doğru olup olmadığı sorusunu da sordu[1].

² Country müziği

Collingwood'un bu konuda bir görüşü olduğu düşünülebilir. Tartışma çok ikna edici olmasa da ilginçtir. En azından bir açıdan Collingwood'un iktisadın nasıl zengin olunduğu üzerine olması ile başladığı görülür. **Uygarlık (Medeniyet), medenîlik (nezaket) (civility), terbiye (decency) ve toplulukla ilgili-dir.** Çoğu iktisatçı zenginlikleri maksimize etmenin bir yolu olarak bir tür serbest piyasayı destekler görünmektedir. Aynı iktisatçılar bu argümanla toplumda herkesin daha müreffeh olacağına inansa da bu durum, kazananların güç topladığı ve kaybedenlerin çok sıklıkla yoksulluk ve çaresizliğe battığı bir topluma yol açmaktadır. Böyle bir düzen herkesin refahını maksimize edebilir, fakat Adam Smith'in ümitlerine rağmen medeniyeti maksimize etmesi olası görülmemektedir ve sonuçta bu ikisi birbiriyle bağlantılıdır. Eğer medeniyet bir öze sahipse o gerçekten medenîliktir (civility).

Servet kesinlikle güç içerir ve böyle olsa da olmasa da gücün büyük çokuluslu şirketler çevresinde yığıldığı dünyamızın bir gerçeğidir. Anti-tröst konusundaki yasalaştırma çabalarının uzun tarihi, aynı tarihin anti-tröst yasasının uygulamasının oldukça problemlili olduğunu ileri sürmesine rağmen gücün yığın konsantrasyonunun çoğu insanın çıkarına uygun olmadığını ileri sürer. Ekonomi böyle holdingler tarafından güçlü bir şekilde etkilendiği zaman güçsüz olanların hedef ve amaçları ile ilgili kaygıların artacağına yaygın olarak inanılmaktadır.

Bu mantıken olması zorunlu bir gerçeklik değildir. Serbest piyasada satıcılar alıcıları bulmak zorundadırlar. Alıcılar, güçleri ikna edilme ihtiyacından doğan bireylerdir. Fakat reklâm işe yaradığından, insanın Coca Cola (veya tersi) değil de Pepsi Cola istemeye ikna edilebileceği ve zenginliğin gücünün ikna etmek için de önemli bir güç olduğuna kimsenin şüphesi yoktur. Eğer Atlanta'da saklanmış olsaydı dünyanın her yerinde milyonlarca insanın Coca Cola arayacak olması şüpheli olabilirdi.

Bundan başka bir problem daha vardır. Çizme ve motor satmak için kullanılan aynı güç seçim kazanmak ve daha az dolaysız olarak hükümetleri yönetmek için de kullanılabilir.

Mahalli vergiler can sıkıcı hale geldiğinde birisinin mahkeme yerini değiştirmek suretiyle hükümetleri kontrol etmek için veya halen daha belirgin bir şekilde yapıldığı gibi parasının değerini yükselterek (ve böylece ihracata zarar vererek) veya düşürerek ve enflasyon yaratarak bir ekonomiyi değiştirmek için servetler kullanılabilir. Taktiklerden hiçbiri hükümetlerinin politikasını değiştirmeleri gerektiği konusunda kızgın seçmenleri hemen ikna edemez. Azalan kamu hizmetleri, vergileri yükseltme gönülsüzlüğünün bir sonucudur. Görünürde küçük değişimler, örneğin halk kütüphanelerinin düşük fi-

nansmanı (İngiltere ve ABD’de genel hale gelen bir durum) bireyin bilgiye dayalı eylemine ve içinde yaşadığı toplumun şekillendirme yeteneğine zarar verebilir. Medenî olarak belirtilen bir toplumdaki güç, herkesin ihtiyaçlarının eşit ve titiz olarak ele alınmasını sağlayacak şekilde dağıtılmıştır.

Servetin biriktiği ve güç yarattığı toplumların savunulması bizzat iktisat çalışmakla ilgili olmayabilir. Böyle bir çalışmanın tarafsız olduğu düşünülebilir ki genellikle de böyledir. Gerçekten de teorik olarak -ve Collingwood bunu biliyordu- iktisat tarihi mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımını yürüten “kanunlar”ın incelenmesi tarihi olarak düşünülebilir. İster Marx ister Milton Friedman olsun, bir iktisatçının teorisi üzerine çalışmak daha çok mal veya daha iyi dağıtım ya da her ikisi ile sonuçlanacaktır. Ekonominin daha iyi çalışması için (bunlar) daha iyi anlaşılmalıdır.

EKONOMİK TEORİDE TARAFSIZLIĞIN İMKÂNSIZLIĞI

Gerçekten de iktisatçı tanımladığı sistemin dışında duramaz ve tarafsız bir varlık olarak işlev göremez. Collingwood bu durumu detaylı olarak ele almamakta, fakat bir ekonomik teoriyi test etmek için tek yolun onu uygulamak olduğu ve onu uygulamanın nesnelere değiştirdiği de açıktır. **Eğer ekonomi aynı kalacaksa mal ve hizmetlerin maksimizasyonu perspektifinden daha iyi veya daha kötü hale gelmelidir.**

Teorilerin sadece tahmin yaptığı düşünülebilir. Fakat ekonomik teorilere inanan insanlar onlara dayanarak hareket etme meylindedirler. Bu inancın icabı değil midir? Ve insanlar sistemi etkileyecek şekilde davranırlar. [2]

İktisat üretim kadar dağıtımla da ilgilidir. Eğer bahsetmek tam olarak neyin dağıtılacağı, dağıtım olarak ne sayılacağı ve nihai alıcının kim olduğu sorularını ortaya çıkaracaksa, faydaların optimizasyonu ile ilgili bir soru olarak dağıtım sorusu iktisatçılar için her zaman kırılğan (nazik) bir soru olagelmıştır. Dağıtım sorusu ahlak teorisinin bir **elementini** de ileri sürer. Bu sebeple sıklıkla konuşulan üretim maksimizasyonudur ve iktisatçılar ‘Gayri Safi Milli Hâsıla’ ve ‘Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla’ gibi ifadelerden hoşlanırlar. Üretim optimize edildiği, zenginlik biriktirildiği, ne çok fazla enflasyon ne de tehdit eden stokların birikimi olduğu zaman genellikle bir ülkenin sağlam bir ekonomiye sahip olduğu sanılır. İktisatçılar gelirdeki artan eşitsizlikler gibi sinyalleri kesinlikle izlemelerine rağmen, dağıtımın adil ve tam olup olmaması sorusu iktisattan çok ahlak felsefesine daha uygun düştüğü düşünülen bir sorudur.

İktisadın, iktisadî kanunların yansız tasviri olduğu yönündeki nosyon diğer alanlarda zaten şüphelidir. **Kanun kavramının şu an en çok bir indirimle**

ile geçerli olduğu ileri sürülebilir. Bu fizikte de doğrudur. Dağıtımı tahmin eden matematiksel modeller ve olasılıklarla ilgili daha fazla söz vardır. Fakat tahmin etmek için modelleri kullananların tahminlerine göre hareket etmeleri ve bu yüzden nesnelere değişmesi bir gerçek olarak kalmaya devam edecektir. Kendisi için, şirket için, topluluk veya her kim ise onun için nesnelere daha iyi hale getirebileceğini düşünmezse hiç kimse bir teoriye göre hareket etmezdi. Ve iyi tahmin edenlerin güç biriktirdiği ve bazı tür gücün medenîlikle uyumlu olmadığı da bir gerçektir.

SERVETE KARŞI REFAH

Collingwood (1942,1992) gerilimin nasıl çözülebileceği ile ilgili, belki de ilk ipucunu içeren, önemli bir ayırım yaptı. Onu tam olarak çözmemesine rağmen, bir tür ümit olması için biraz daha detaylıca açıklayacağım. Aslında yüzeyin oldukça altında (derine) terk edilmiş olmasına rağmen sanırım her durumda gerçekte iktisadî düşünce tarihine derin olarak yerleşmiştir. Yapmak istediği ayırım 'servet' ile 'refah' arasındadır(3). Refah, Adam Smith'in optimize etmek istediğidir ve bu yüzden büyük çalışmasının başlığında bu kelimeyi **adapte** etti (Smith, 1776, vb.). Refah, kamu görüşü açısından anlaşılabilir mal ve hizmetlerin bir düzenlenmesidir. Servet ise güç üreten mülklere dir.

Collingwood'un dili için bazı haklılaştırmalar vardır. Oxford İngilizce Sözlüğü refah tanımına refahın "mutluluk ve refahın şartı olma" fikri ile başlar. (Refah ile keder karşılaştırılır). Bu kullanım ilk defa 1250'de ortaya çıkmıştır ve aynı dönem örneğine dayanan ikinci tanım da refah dünyanın nesnesi, bir ülke, bir şehir, onun insanları veya üyeleri, sonuç olarak **halk (commonwealth)** ile ilişkilendirilmiştir.

1390'da refah bir kutsama olarak tarif edilmişti ve 1400'de 'tinsel mutluluk' ile ilişkilendirilmişti. **Kullanımın bu açıklamalarından sonra Oxford İngilizce Sözlüğü tabi ki mülklerin bir bolluğundan oluşan daha belirgin ve güncel refah anlamında gelir.** 'Zengin' 900'den önce kuvvetli ve ulu kişilerle ilişkilendirildi. İfade Kelt (Celtic) dilinde kral olan 'rix''den gelir ve 900'lere kadar çok büyük mülklere, kudretli ve güçlü şeylere sahip olma ile ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden zaten refahı toplumla ve genel olanla veya kamu yararı ile, serveti ise güçle ve mülkle ilişkilendirme eğilimi vardır. Smith'in *Ulusların Serveti (Refahı)* (The Wealth of Nations) isimli bir kitap yazmasını kimse kolayca tahayyül edemez.

Öyle ise 'Refah'ı (wealth) bir topluluğun mal ve hizmet arz etmesini sağlayan şey ve medenîliği garanti eden ve sürdüren geçinmeyi sağlayan nesne (şey) olarak tarif edelim. Ve serveti (riches) bireylere, gruplara ve şirketlere

yetki veren şey ve güç için aralarında rekabetin kaynağı olarak tarif edelim. Adam Smith ulusların refahından (wealth) bahsetmiştir. Servet, zenginlik sahibi olduğu kendisi için tuttuğu ve güç için kullandığı şeylerdir. 'Ulusların Refahı' anlamında refah, olayların doğal seyrinde medeniyeti üreten bir dağılıma doğru meyleden, bir toplumun mülkü anlamındaki şeydir.

Adam Smith'in bahsettiği gibi, milletlerin değil, genel yaşam içinde birbirleriyle ilişkili insanların bir grubundan oluşan, bir toplumdaki bahsediyorum. Smith'in dönemi için 'İngiliz Ulusu' İngiliz hükümetini değil, aksine toplum dediğim şeyi ifade etmiştir. 'Ulus' kelimesi daha karmaşık hale geldi. "Ulus" Fransızca anlamında "birlikte doğan bir insan grubu" olarak daha edebi kabul edilmeye meyletmekte, bazen faşizm ve bazen de bazı tür ırkçılık üreten devletle karıştırılmaktadır.

Collingwood'u ve (beni) ilgilendiren anlamda 'refah(wealth)' bireysel faydaya dönüştüğü kabul edilebilir doğal bir şeydir. Servet bu anlamda yanlış giden bir şeye tepkidir; çıplak güç için savunmacı bir manevra veya bir araştırma veya mevcut güvensizlik duygularına karşı belki psikolojik bir reaksiyondur. 19. ve 20. yüzyıl kapitalizminin büyük 'kodamanları' ve hırsız baronları geleneksel Çin savaş baronları ve Orta Çağın avare eşkıyaları ile çok ortak şeye sahiptirler. Onlar gibi bunlar da **bağlılarına (uyruklarına)** koruma önerebilir, ve şimdi olduğu gibi o zaman da kiliselere ve kütüphanelere bağlıta bulunabilirler. (Şu günlerde sanat galerileri daha popülerdir.) Fakat, Eski Çağ haydutları ve modern savaş lordları gibi çağdaş büyük ölçekli **kapitalist** medenîlik yoluna girme eğilimindedir. Güç için böyle bir kişi siyasetçileri ve bilim adamlarını geride bırakır. Böyle insanlar arasındaki rekabetçi ilişkiler bütün şehirleri yıkabilir ve küçük ülkeleri dağıtabilir.

REFAH BİR KAMU MALI, SERVET KUSURLU BİR ŞEYİN İŞARETİ

Ancak refahın doğal ve iyi olduğunu ve dediğim gibi servetin yanlış giden bazı şeylerin bir işareti olduğunu iddia etmek istiyorum. Açıklayayım. Nihayetinde refahın kaynakları ham madde, bilgi ve yeteneğin bir karışımıdır. Sonraki öncekinden daha önemlidir, çünkü ham madde toplanabilir, taşınabilir ve yetenekli olanlar böyle şeyleri genellikle düzenleyebilirler. 'Ulusların Refahı' büyük oranda denize yakınlığa bağlıdır. Hatta şimdi bile dünyanın Avrupa dışındaki en büyük müreffeh 30 ekonomisinin sadece ikisi toprakla sınırlandırılmış ülkelerdir (Pearlstein, 1998). Ve Avrupalı istisnalar genellikle en önemli kanal istemlerine sahiptir, çünkü su hala ulaşımın en ucuz şeklidir. Amerika Birleşik Devletlerinin en çok dikkate değer başarısı büyük bir iç böl-

geyi geniş bir gelişme sepetinin içinde birleştirmek olmuştur. Fakat gelişmenin ne kadarının sahiller ve Büyük Göller boyunca olduğunu görmek için fazla akıl yormaya gerek yoktur.

Locke ve 17. ve 18. yüzyılın diğer büyük filozoflarının fark ettiği ve “yeşil” mücadelelerin³ şimdi vurguladığı gibi ham maddeler basit tabiat formunda, prensip olarak, herkese aittir. İngiltere ve diğer ülkelerde taht bütün toprakların nihai olarak tek sahibidir. Geriye kalanlar topraklarını serbest, yani herhangi bir ödeme yapmadan tutabilseler bile hukuken kiracıdırlar. Eğer kamu yararı (toprağı) zaruri görürse, Saltanat -ABD’de devlet- her zaman toprağa el koyabilir ve vergileme gücü tarafından temsil edilen nihai bir çıkarı sürdürür.

Fakat bilgi de bir kamu mülkiyetidir. Sahip olduğumuz en önemli mülk dildir. Kimse ona sahip değildir ve tek başına onu yaratmamıştır. O toplumun malıdır. Her medenî ülkede bilgi kamu kütüphaneleri, kamu okulları ve aynı derecede kamu üniversiteleri (yazık ki birçok yerde daha önceden olduğundan daha az sıklıkla) aracılığıyla serbestçe dağıtılır.

Özel mâlikler, bilginin bazen aktarıldığı araçlar üzerinde telif hakkına (fikri mülkiyet hakkı) sahip olsa veya dağıtımı için özel kurumları finanse etseler bile bilgi kimsenin malı değildir. **Birisi bilginin belli uygulamalarını patent altına alabilir, fakat yerçekimi kanununu patent altına alamaz, genetik araştırmalar göstermiş gibi insanlar bunu deneyeceklerdir.** Patent kanunları, başkalarını birisinin icatlarından uzak tutan orijinal araçlar değildirler, aksine patentlerin herkese bedel mukabili açık olduğunu garanti eden araçlardır.

KAYNAKLARI VE BİLGİYİ BİREYSEL FAYDAYA DÖNÜŞTÜRMEK

Talihsiz Tercih – Bürokrasi Ya Da Bencillik

Doğal kaynakları ve bilgiyi kullanılabilir mal ve hizmetlere dönüştüren, sosyal organizasyondur. Hukukî sistem, şirketlerin oluşturulmasına müsaade eder ve mülkü korur. Politik sistem, birlikte hareket etmek için bir çerçeve sağlar. Bireyler ve şirketler de sistemin içinde refahı bireysel faydaya dönüştürmek için bu çerçeveyi kullanırlar.(4)

Servet birçok şeyden meydana gelir. Paraların mal haline gelmesi ve yığın servetler, Yen veya Alman Markının düşmesi veya yükselmesi üzerine kazanılması veya kaybedilmesi durumunda olduğu gibi, bazen tam ekonominin çalışma şekline kaynaklanır. Servetin bu bolluğunu üreten sistemden, serveti üretmesi değil mübadeleye katkı sağlaması hedeflenmiştir. Servet bir yan üründür. **Fakat diğer bireyler tarafından yapılan kötü muameleye karşı bi-**

3 crusader: haçlı seferber; mücadeleci.

reyi korumak için, savunma faaliyetleri olduğu zaman veya birisi diğerlerini onların arzularından bağımsız olarak istediğini yapmasını sağlamak için, güç biriktirdiğinde sıklıkla servet ortaya çıkar. Bu zorlayıcılık, refahın bireysel faydaya pürüzsüz bir dönüşümünün başarısızlığının bir ölçüsüdür.

Refah ile servet arasındaki bu geçici ayrım sürekli olarak düşündüğüm çoğumuzu rahatsız eden yalanı söyler. Collingwood (1919) kendi mesleğindeki rahatsızlığını daha önce açıklamıştı. Mevcut ekonomik sistemimizle ilgili bir şeylerin yanlış olduğunu söyledi. 1919'da sadece diğer dünya savaşı için zemin hazırlayan bir dünya savaşının sonunda ve büyük bir durgunluğa saplanır hale gelmiş bir toplumun içinden bir şeyin ters olduğunu anlamıştı. Birinci Dünya Savaşı, şimdi genellikle "üçüncü dünya" veya "gelişmekte olan dünya" adı verilenlerin çoğunun mülkü için büyük güçlerin arasındaki, özellikle büyük imparatorluklara sahip olan İngiltere ve Fransa ile daha küçük imparatorluğa sahip Almanya arasındaki, çatışmaya karşılık meydana gelmiştir. Almanya'nın yeni dezavantajlara sahip olduğu bir dünya ekonomisi, ikinci dünya savaşının oluşmasında kesinlikle rol oynadı. Ve boydan boya Avrupa'nın çoğu yerinde demokratik medeniyet, zengin ve güçlü küçük sınıflar ile büyük ve fakir insan gruplarını uzlaştırmanın imkânsız görevini almıştı. Hakikî medeniyet ve işbirliği temeli var olmadığı için insan, onlara bakmayacak kapitalist bir sistem ile Marksistler, Faşistler ve diğerleri tarafından önerilen çeşitli bürokrasi türleri arasında seçim yapmaya terk edilmişti. Bu dikotominin iki tarafı da, Jacques Maritain (1936, 1938) gibi düşünürler tarafından, Hıristiyan Medeniyeti'nin düşmanı olarak itham edildiler.

Collingwood (1919) ekonomimizle ilgili bir sorun olduğunu "herkesin" kabul edebileceğini iddia etti. Uzlaştırma denemeleri her nasılsa problemi çözmedi. "Bizim isteksiz sosyalist devlet" de iki tarafı memnun edemedi. Hatta o, zorunlu bir kaderin açıklaması olarak sonraki bir yüzyılın üç çeyreğinde sıklıkla duyduğumuz hissiyatı da açıkladı: "Etkin olacak herhangi bir ekonomik organizasyon dünya çapında olmalıdır".(5)

İktisatçıların "en iyi yapabileceğiniz şey uğraşlarımızı 'iktisadın kanunlarına' uyumlu hale getirmektir" gibi bir şey diyerek tepki göstereceklerini ümit etti, fakat şunu ekledi: "bu türden bir argüman ciddi bir hatadır, **çünkü doğanın bir kanununu çiğnemek gibi bir şeyin söz konusu olmadığı doğrudur.** Eğer bir kimyacı birini zehirle öldürürse ve sonra hareketinin 'organik kimya ile tam olarak tutarlı' olduğunu söylemiş olsa da, onu zaten asardık (6).

Fakat Collingwood insanların gerçekten iktisatta bu türden argümanları kullandıklarına işaret etti. Bir ormanı keserek zengin olan birisi, belli bir meş-

ruiyet olduğunu düşünür: “Faaliyetlerim tam anlamıyla iktisadın kanunlarına uygundur”. Fakat Collingwood (şunu) sorar: Bedenini tamamen fiziksel kanunlara teslim eder misin? Hayır der, bir şeyler yaparsın. Yemek için bedenine bir şey verirsin. Fakat kişi, siyaset ile iktisadın karıştırılmaması gerektiğine aynı derecede karşı çıkar(7). “İktisadın kanunları” ile kendini meşrulaştıran kapitalist, diğer bir şekilde iktisadı kötülemektedir. Öneri şudur; ekonomi refahtan (wealth) çok servet üretmek için olan bir kurnaz alet değildir, onun yerine zorunlu olarak kudretsizdir. Sadece olguları tarif eder ve dünya ekonomisi hakkında yapabileceğimiz bir şey olmadığını açıklar.

Collingwood ekonomik sistemin bizim dizayn etmemiz gereken bir şey olduğunda ısrar eder. Bu konuda, ekonomik sistemin karşılıklı bağımlılığının ticaretin prenslerce değil dizayn edilmiş bir çerçeve içinde kendi yolunda işletilmesi gerektiği inancına dayandığını savunan Adam Smith’den gerçekte çok uzak değildir. Smith (1776, 1784, 1976) bankerlerin, yol ve kanal binalarının ve eğitim sisteminin dizaynının kontrolünü önerir (Amour, 1976; Gellner, 1994). Fakat Collingwood farklı bir değişiklik fikri ortaya koyar. Ekonomik sistemin bir silah olduğunu söylemektedir(8). Yani bu, beşerî varlığı sürdürme savaşında, belki sadece varolma savaşında değil medenîlik savaşında da dizayn ettiğimiz bir şeydir. Smith, iyi dizayn edilmiş bir ekonominin, içinde herkesin refahını maksimize etmenin herkesin avantajına olduğu bir ekonomi olacağını ümit etti ve iktisatçılar ondan bu yana bu ümidi araştırmak için kesinlikle çok enerji sarf ettiler. En düşük fiyata en iyi somunu yapmayı araştıran fırıncı gibileri düşman olmazlar. Ve prenslerin geçici kaprislerinden ekonomik sistemlerin kurtarılmasının, global ölçekte de düşmanlığı azaltacağı beklenir.

GÜCÜN PARADOKSLARI

Yine burada açık bir paradoks olduğunu daha önce görmüştük. Ekonomik başarı güç getirir, güç birine kaybedecek bir şey verir **ve araçlar onu korur**. Ekonomik güç sahibinin kurbanları haline gelmesinler diye benzer gücü biriktirmek için diğerlerini de güdüler.

Medenîlik anlamında eğer iktisat medeniyeti üretmeye yardım ederse, Collingwood kötüye kullanılmayan silah olarak bir ekonomik sistemi dizayn etmenin mümkün olup olmadığını sorar. Eğer bütün dürüst muamelelere müsaade edilebilir, fakat birinin kendi avantajı için ucuz veya pahalı bir piyasa yaratmasını önleyebilirsek bir ümit olduğunu söyler. Eğer bu mümkün ise o zaman başka bir sistem -sosyalizm veya sendikalizm- başarılı olamaz. Ne yazık ki Collingwood açıklamalarını daha fazla ileri götürmedi. Rahatsızdı, fakat

dönemin birçok filozofu gibi ekonomik sistemle ilgili ne yapacağı noktasında kararsız kaldı.

G.P. Adams (1938) Berkeley California Üniversitesi'ndeki çok seçkin filozofların bir grubunun düşüncesinden bahseder(9). Bunlar "yeniden yapılandırma veya devrim" (reconstruction or revolution) başlıklı bir bölümde ekonomik medeniyetle ilgili konuşmuşlardır(10). Bu filozoflar demokratik kapitalizmin kontrollü bir kapitalizmin içinde sorunlarla baş edebileceğine açıkça inanmışlardır. Ancak huzursuzdular. "Ekonomik özgürlüğün sınırları" ile ilgili kısımda, böyle değişmelerin Avrupa faşizminin ve komünizminin de geliştiği gibi olmaması gerekmesine rağmen, eğer medeniyet sürdürülecekse "büyük radikal değişmelerin" gerekli olduğunda ısrar etmişlerdir.

Bu meselelere tam olarak kendini vakfeden ve Luy Leagu iktisat profesörü olan genç George P. Adams'ın çalışması onbeş yıl sonraki düşünceleri temsil eder (Adams, 1959). Eleştirmenler ekonomik davranışın birincil amacı olmaz diyorlardı, o ise iktisadın güncel eleştirilerini özetler: maksimizasyon. Kendileri için mal biriktirmek rasyonel bir faaliyet değildir. Rekabet ne eşitlik ne de ekonomik düzen için garantidir. Bireysellik ekonomik sorunların içinde çözüldüğü bir piyasa şartı değildir. Bu yüzden şimdiye kadar belirlenmemiş başka kriterlere dayanan yeni bir ideoloji bulunmalı ve iktisatçılar oluşumuna biraz katkı yapmalıdırlar.

Adams bulmacasını açıklamaktadır. Bütün bu önlemler kısmen doğru kısmen yanlıştır. Sanırım şunu söylemek istiyor ki, bütün hepsinde gerçekliğin bir tohumu vardır, fakat ne anlama geldiğini gerçekten bilmiyoruz.

Yeni ideolojinin neyi? Adams bunun belki de bir filozofun işi olabileceğini söyler. Öneri şudur: şu anki ekonomimizde bir tür çarpıklık vardır. Genç Adams'ı isteklendiren şeylerin çoğunun basit bir şey tarafından açıklanacağını önerebilirim: ekonomik teori mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtım ile ilgilidir. Fakat insanların istediği gerçek tatmin durumudur. Garip bir tarzda reklâmcılar, bir kutu tuvalet temizleyicisi almak için dışarı çıkan ev reisindeki bir tatmin duygusunu yaratabildiklerini ve tatmininin nihai temiz tuvaletle ilgisi olmadığını, fakat reklâmı kapsayan duygusal beyazlıkla daha çok ilgili olduğunu keşfettiler. Eğer kabul ederseniz bu önemli bir gerçeğin can sıkıcı bir kullanımıdır. İnsanların istediği kendi tecrübelerini kontrol etmektir. Eğer zamanımızın politik çalkantıları ve çevre tehditleri durumundan medeniyet diyebildiğimiz şeyi koruyacaksa ihtiyaç duyulan şey, enerji sarfiyatını minimize ederken deneysel kontrolü maksimize etmek için bazı tekniklerdir. Geleceğin ekonomisi 19. yüzyılın sanayi ekonomilerinden ziyade 12. yüzyılın manastır ekonomilerine benzeyebilir.

Bu incelemelerden eğer herhangi bir şekilde ilerleme sağlayacak kültür, medeniyet ve ekonomik sistemlerin çalışma şekli hakkında daha berrak hale gelmeliyiz. O zaman servetten (riches) çok refahı (wealthy) nasıl elde ettiğimizle ilgili bir ipucu elde edebiliriz ki, eğer refah doğal olarak sosyal kavram ise ne kadar şeyin çalıştığını da görürüz. Göreceğimiz gibi Collingwood'un bunlarla ilgili söyleyeceği bazı şeyleri vardır. Fakat onun iktisat ile ilgili şüpheleriyle medeniyet görüşü arasındaki açıklığı kendi kendime ifade etmeye çalışmam gereken bir şeydir.

TOPLULUK VARLIĞINI SÜRDÜREBİLİR Mİ?

İlk olarak "ulusların refahı"ndan bahsettiklerinde Adam Smith ve diğerlerinin kullandığı, bir topluluk nosyonu olarak "refah"tan (wealth) söz ettiğimde kast ettiğim anlamda toplumların veya toplulukların artık var olup olmayacakları ile ilgili bazı şüpheler vardır. Ekonomik sistemler böyle toplumları geride "servet" (riches)ten başka bir şey bırakmaması gereken global bir püre haline getirme işlemine mi dahildirler?

İktisadın birleştirici güçlerinin çalışmasına karşı kültürlerin ve medeniyetlerin doğal bir çoğunluğunun olup olmadığını ve toplumların veya toplulukların refahı (wealth) mümkün kılacak şekilde var olmaya devam edip edemeyeceklerini bilmeliyiz.

Dünyanın belli başlı kritik gazetelerinin ticari ve sosyal yorum sayfalarında günlük olarak görülen –globalleşme (to globalize)- fiili vardır. Özellikleri hakkında kesin bir şey söylemek güçtür ancak en azından dört farklı faaliyet içeren bir dünya ekonomik ve teknolojik sistemi ile ilgilidir. Bunlara daha önce gönderme yaptım, burada haklarında biraz daha fazla şey söylenmelidir.

Belki de en önemlisi, değişimin milli birikimlerinin mal olarak kabul edildiği ve rıza ile herhangi bir paranın satın alınabildiği dünya para piyasasının varolduğu gerçeğidir. Herhangi bir para, biri onun numunesine gerçekten sahip olsun ya da olmasın; rıza ile de satılabilir. Yani biri onu vadeli satılabilir ve eğer birisi onun değerini kendisinin veya başkalarının faaliyetleriyle düşürebilirse borcunu ödemek için kârla onu geri satın alabilir. Bu yüzden paralar piyasa hareketleriyle yükseltilebilir ve düşürülebilir. Eğer bir para yükseltirse onu çıkaran ülkenin ihracatı dezavantajlı durumdadır ve sonuçları da işsizlik ve yaygın ticari felaket olabilir. Eğer bir para düşerse, onu çıkaran ülkenin ithalatının maliyeti yükselecek, enflasyon oluşacak, satın alma gücü azalacak ve belki tekrar sonuç işsizlik ve yaygın huzursuzluk olacaktır. Para ile yapılan dünya ticareti mal ile yapılanın on katıdır(12). İngiltere'de, şu anda, sterlin (pound), mallarını dışarı satmaları gereken imalatçılar için zorluk çıkara-

ran bir seviyeye yükseldi. Fakat aynı durum ekonominin finansal hizmet sektörünün önemli kısmı için mükemmel şartlar yaratıyor. Bu, Güneydoğunun ve Londra'nın geçiminin çoğuna cevap verirken, özellikle imalat orta kısımlarda ve İngiltere'nin kuzeyinde yoğunlaştığı için çözülemez politik problemler yaratmaktadır. Para ticareti "globalleşme"nin bir şeklidir. Çünkü her hükümet para spekülörlerini engelleyeceğini ümit ettiği para politikalarını benimsemelidir. Globalleşmenin ikinci şekli imalat olanaklarının dünya geneline yayılmasıdır. Ürünler birçok farklı ülkede üretilen parçalardan oluşturulabilir. İmalatçılar isterlerse üretimi bir ülkeden diğerine sıklıkla değiştirebilirler. Böylece hükümetlerin vergileri arttırmasını tehlikeli kılar, sendikaları ve mahalli üretici veya tüketici işbirliklerini zayıflatırlar. Son günlerde Williom Rees Mogg (1998) tarafından hükümetin vergilendirme gücünün böyle olaylarca, özellikle ticareti hiçbir yerde yerleşik olmadan mümkün kılan ekonomik iletişimlerin kullanılmasıyla ilgili olanlarca, büyük ölçüde azaltılacağı iddia edilmektedir. Globalleşmenin üçüncü biçimi yaşamın standartlaştırılmasıdır. Blue Jean, Coca Cola, Rock Music ve All Bran her yerde mevcuttur.

Birisi evi terk ettiğini bilmeden, Holiday Inns'de kalarak, dünyayı gezebilir. Bunun çoğu büyük ölçekli mülkiyetle uyumlu standartlaştırma ile gerçekleştirilir. Elli ülkede kurulmuş oteller zinciri sadece mülkiyetlerini kontrol edebilir ve şartların elverdiği kadar onları benzer kılarak etkinliklerini mukayese edebilir. Bir ticari iş için televizyon reklamlarının maliyetinin milyonlarca dolar olduğu bir dönemde, onu global olarak kullanma yetisi ciddi bir avantajdır. Globalleşmenin daha az açık olan dördüncü türü dikey entegrasyon tarafından oluşturulmaktadır. Film yapımcıları dağıtım ağlarına sahip oldukları için Hollywood filmleri çoğunlukla her yerededir. Büyük gazete ağları kağıt fabrikalarından basım makinelerine kadar her şeye sahipler hatta son zamanlarda, yatay olarak, kitap yayımlanmasına bile girdiler. Haberlerle ilgili fikirlerini ve düşüncelerini birçok kültürdeki yüz milyonlarca insana bu yolla empoze eden Rupert Murdoch ve Conrad Black'in sahip olduğu gazetelerle rekabet etmek çok zordur. Bu dikey ve yatay eylemler zorunlu olarak ulusal sınırları aşar.

Peoria, Manchester ve Lyon'dakinden daha az belirgin olsa bile, etkileri Lhasa ve Timbuctu gibi olası olmayan yerlerde hissedilebilen bir dünya ekonomisi pekala vardır. Bu kültürün girmediği Yukarı Amazon'da veya yolsuzluğun çok fazla olmasından dolayı dünya ekonomisinin çekildiği Yukarı Congu'daki gibi yerlerin olup olmadığını söylemek zordur. Fakat böyle yerler kesinlikle azdır. Kerguelen's Land'ın lahanaları global ekonominin dışındadır, fakat bunun dışında çok az örnek vardır.

Bu global ekonominin hem medeniyetlerin çoğulculuğunu -hepsini teke indirerek- hem de “medenîlik ve” karşılıklı ilişkiyle yönetilen toplulukların sürdürülmesini önleyerek bizzat medeniyeti tehdit ettiği yaygın olarak kabul edilen bir teoridir. Bunun medeniyeti tamamen yok edeceği sanılmamalıdır. Bazıları sonraki yönetici sınıfla ve meritokrasiler arasında diğer bazıları daha uzak yerlerde medeniyetin parçaları olabilir. Şimdi olduğu gibi zenginler tarafından desteklenen Harvard ve Oxford’un, şansın yardım ettiği ve sığınak sağladığı vahalar olarak, kaldığı düşünülebilir. Ancak toplumun bütünü medenî olmayabilir ve medeniyet Avrupa’nın çeperinde bir avuç rahibin Yunanca bilgisini elinde tuttuğu 19. yüzyıl İrlanda manastırlarında varlığını sürdürdüğünün söylenmesi anlamında varolmaya devam edilebilir.

Bazılarına hükmetmek için bu saldırı ve sebeplere direnme fırsatları vardır. Gerekli kararların verileceği tarihsel süreçte uzun ve nihai olarak yıkıcı bir medeniyetler çatışması olasılığı da vardır.

MEDENÎLİK, MEDENİYET VE TEMEL ORGANİZE EDİCİ KÜLTÜR

Şimdi medeniyet fikrini daha derinlemesine incelemeliyiz. Kesinlikle medenîlik fikri terimin herhangi bir makul kullanımı için merkezidir. Bu medeniyetin bir ideal olarak görüldüğü anlamdır. Collingwood (1942,1992) mantıklı bir şekilde ideal olanı açıklar. Medenîlik fikri, örneğin Mark Kingwell’in (1995) açık ve mantıklı bir söyleme vurgu yapacak şekilde adalet kavramını dönüştürmesinde olduğu gibi, geliştirilebilir.

Anlaşmazlıklar düzenli bir şekilde akılla çözüldüğünde, insan onuruna saygı gösterildiğinde ve insanların birbirine karşı ilgi ve alaka gösterdikleri normal bir nezaket itibar gördüğünde, en azından kısmen medeniyete sahibiz. Bundan daha fazlası varsa da bu esastır. Medenîlik, ideal olarak insanoğlunun tam kapasitesine yükseldiği sanat, edebiyat, bilim ve felsefeyle birçok düşünce türü ve çeşitli sistemlerin karıştığı ve tartışılabildiği bir topluluk olan Yunan “polis”inin yansımalarına sahiptir. Medenîliğe dayalı bir topluluk anlamında sadece bir medeniyet olabilir ve bütün insanlar ve kültürler onun içinde bir yer bulmalıdır.

Ancak sıklıkla başka bir soruyla karıştırıldığı için bu kızgınlık doğurur: Bir tarafta sadece tek bir medeniyet diğer tarafta çok sayıda medeniyet olacak şekilde içerisinde medenîliğin gelişebildiği temel organize edici kültürlerin çokluğu olabilir mi? Diğer soruyu açık kılmaya çalışacağım. Bu soru medenî yaşamların veya medenîliğe dayalı yaşamların olabildiği temel organize edici kültürlerin çokluğu sorusudur. Bir kültür eğer daha büyük bir kültürün par-

çası yani bir alt kültür olarak görülemiyorsa temel bir kültürdür ve eğer unsurlarına temel yönelimini ve hedeflerini gösteriyorsa bu anlamda organize edici bir kültürdür. Göreceğimiz gibi bu kavramların ikisi karmaşıktır.

Zamanımızın büyük tartışmalarından biri, herkes için kabul edilebilir bir beşerî varlığı sürdürürken bazı bilinebilir karmaşıklık derecesine ve anlaşılır hedefler setine sahip olacakları şekilde hayatı yönetmenin ve toplumları organize etmenin birçok yolunun olduğu kavramlar tarafından ortaya konmuş problemlerden kaynaklanmıştır. Samuel Huntington (1996) medeniyetin çoğul anlamından bahseder ve örneklerle tanımlamaya çalışır. Batı-Avrupa ve Kuzey Amerika bir medeniyettir; ayrıca, Afrikalı, Hindu, Ortodoks, Sinik, Latin Amerika ve İslami medeniyetler de vardır. Böyle listeler tartışılabilir. Gray (1998) listede Tibet'in yer almamasına şaşırır ve Huntington'ın listesinin basitçe çokkültürlü Amerikan siyasetinde varolan gruplaşmalardan oluştuğunu umutsuzca söyler. Gerçekten son yarım yüzyılda medeniyetlerin sınıflandırılmasıyla ilgili çok ciddi tartışmalar olmuştur (Toynbee, 1934-1954; Sanderson, 1995; Perry, 1996). Fakat Huntington'ın sözünü ettiği beşerî hayatı yönlendirmenin çeşitli alt-kültürleri içine alacak yeterlilikte geniş ve ciddi anlayış problemleri çıkartacak ve çatışacak yeterlilikte farklı yollara sahip olan grupları bilmekteyiz. Kesinlikle temel organize edici kültürlerin sayısı ve türleri hakkında tartışılabilir. Yahudiler batıya mı aittir yoksa ayrı bir grup mu oluşturur? Hindistan, kuzeyin Aryan halkları ve güneyin Dravidi halkları olarak ikiye mi bölünür? Budizm'in Hindistan alt kıtasında yer edinmemiş olmasını düşündüğümüzde Budist Seylan gerçekten Hindu(Iudic) medeniyetine uyabilir mi? Eğer Çin bir temel kültürden fazlasını içerirse bu kültürler nasıl bölünmelidir? Çin'in tarihi **absorbe** edilmiş ve aynı zamanda toplumu güneylileştirmiş kuzeyden gelen başarılı istilacıların tarihidir. Komünistler bunların sadece en yeni olanlarıdır. Bu, Çin'in iki temel organize edici kültüre sahip olduğu anlamına mı gelir?

O zaman kamuya daha açık hale getirmek için, önce kültür düşüncelerine ve bir kültürü neyin temel yaptığı veya unsurlarının hayatiyetini organize etmek gücünü ona neyin verdiği sorusuna bakmalıyız. Bütün temel organize edici kültürlerin tekil anlamda onları medeniyetin örnekleri haline getirebilecek bazı değerleri aniden ortaya çıkarıp çıkarmaması ileriki bir sorundur.

Kültür beşerî ilişkilere anlam vermenin bir yoludur. Bütün insanlar -"lütfen kapıyı kapatınız" demekten, burnuna kemik takmaya kadar- yaptıkları her şeyin bazı mesajlar taşıması anlamında faaliyetlerini anlamlı kabul ederler. Bir tek ve aynı kelime, eylem, mimik veya giyim tarzı iki çelişik anlama sahip olduğunda iki kültür vardır. Malezya'daki semai kültürü Mancunianlarınkinden ayırmanın çok güç olmadığını söyleyebiliriz. Manchester'ın merkezi, semaile-

rin arasında varolmayan oldukça fazla polisle doludur (Dentan, 1979). Manchester'daki İrlandalı göçmenleri ve İngiltere'de Engels'in (1892) çalışan sınıf araştırmasının da odak noktası olan iç bölgelerdeki çevresel sanayii düşünün. Mancunian, İrlandalı ve Engels'in kitabı benzer şekilde sınıf yapısına, kapitalist sisteme ve sanayi toplumuna sahip olmayan semai için anlaşılmaz olabilir. Fakat kesinlikle Manchester'da ve muhtemelen semailer arasında kesin olarak kaç tane kültürün olduğunu bilmek zordur.

Kültürler mesajın ne olduğunu belirleme eğilimindedir. Dil örneğinde bunu kelimelere standart manalar vererek yaparlar. Seslere anlam verişimizin, kağıda işaret koyuşumuzun ve mesajlarımızı standartlaştırmamızın yolu olduğu için dil, insan kültüründe temel bir unsurdur. Ancak belki de kültür beşerî olmak zorunda değildir; örneğin yeni bir delik kazdıklarında ne yaptıklarını mantıken bildikleri söylenebilen porsukların kültürü için en iyi ipucu dil değildir. Bu bağlamda kelimeler düşünülebileceği kadar faydalı olmaz. Her kullanışta anlamlarını değiştirirler ve alt gruplar onlara farklı önem atfeder. Manchester'da pamuk imalathaneleri zamanında birisine "küçük adam" demek muhtemelen bir sevgi ifadesini gösteriyordu. Aynı terim (fakat hiç kullanılmasa da) Magdalen Koleji'ndeki bir üst mevkide kullanıldığında Oxford onu farklı anlardı. Kültür kararlılığını, konuşma kadar büyük ölçüde eylemlere, mimiklere ve kıyafete yüklediğimiz anlamdan alır. Kültürler müşterek yorumları tesis eder ve geleneksel toplumlarda çoğu zaman oldukça istikrarlıdır. Bizim toplumumuzda ise çoğunlukla belirsizdir. Çekici şekillerde kadınsılıklarını vurgular tarzda giyinen genç kadınların genç erkekler tarafından sıklıkla seksüel ilgiyi cezbettikleri düşünülür; oysa belki onlar hemcinsleri arasında sadece statülerini ifade ediyor veya güncel modayı göz ardı etmediklerini gösteriyor olabilirler. Son günlerde Londra Transport tarafından bir kot imalatçısına (Diesel Jeans) kot pantolonlar içinde birkaç seksi görünüşlü rahibenin temsiline izin verilmiş olmasına rağmen, kot pantolon giymiş Hz. Meryem'i gösteren bir reklam değiştirilmiştir. Hiç kimse mesajdan ne kastedildiğinden gerçekten emin değildi. Reklamcılar ilgi çekmeyi ümit ettikleri gerçeğini itiraf ettiler. Belki de karşılarında hedeflenen kültür yoktu(13).

Faaliyetlerinin ne anlama geldiğini bulmaya çalıştığımız Trobiant Adası sakinlerinin kültürüne bakalım. Geleneksel olarak adalar etrafında sabit döngüye benzer şekilde kolye ve kabukların ticaretini yapıyorlar (Weiner, 1998). Kabuklar bir yöne, kolyeler diğer yöne hareket eder. Bir tacir belli bir yola ve bir kabuk koleksiyonuna mâliktir ve "kula" adı verilen ayrıntılı bir süreç içindeki muamele ile takip eden diğer adalarda ortakları vardır. Ticarete bizzat ticaret için mübtela olunur. Objelerin öngörülen yollarından saptırılabilir olmasına ve yeni objelerin arz edilebileceği bir süreç olmamasına rağmen genel

amaç yolu açık ve çalışır tutmaktır. Sihir, psikolojik hilekârlıkta her türlü çabayı açıklar ve her türlü sıkı pazarlık bu faaliyetlerde mevcuttur. Antropologlar kula'yı normal ticari muameleler için törensel bir "kılıf" türü olarak açıklamaya çalışmışlardır. Fakat bu Trobriant ticaretinin böyle törensel aktivite olmadan yapılabildiği ortaya çıkmıştır. Diğerleri süreçle ilgili çeşitli hilekârlıklara işaret etmişlerdir. Fakat tabii ki o da diğer oyunlar gibi takip edilen bir oyundur. Kaybedenlerin kolye ve kabukları yol değiştirir. Kazananlar, okyanus ve toprağın geniş alanı üzerinde, birçok aktif ortağı içeren on kadar yolu kontrol ederler. Neredeyse herkes oyundan hoşlanır (eskiden önemli insanlarla sınırlıymış fakat sonra daha demokratik hale gelmiştir). Normal ticaret standartlarında olsa da kaybedenler kaybedince, tıpkı çalınan topu polise şikayet etmeyen beyzbol oyuncularını gibi, protesto etmezler. Bu oyunun Hackney Wick'de oynanmamasına rağmen, orada birçok insanı meşgul eden, futboldan daha yabancı değildir. Antropologlar için problem tamamen, bu faaliyetlere anlam atfetmekte zorluklarla karşılaşmalarıdır, çünkü ticaret faaliyetleri Harvard İşletme Fakültesi'nde çok farklı anlaşılır.

Sadece iki farklı birey değil iki farklı grup aynı eyleme aynı anlam atfettiğinde farklı kültürlerimiz var demektir. Kültürler genellikle, beşerî faaliyetlere atfedilen anlamlar tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde organize edilir, fakat bu olanı tamamen açıklamaz.

Kültürler bütünüyle farklı da değildir. Brown (1991), antropologlar arasında kültürel göreliliğin popülerliğine rağmen, gerçekten de bazı evrensel prensip ve uygulamaların olduğunu belirtir. Bunlardan bazıları ahlakidir, bazıları ise insan doğası ile ilgili kanıları yansıttığı görülür. Anlamı üzerinde çok az ittifak olan birçok insan eylemi ve farklı kültürler kesinlikle hala yaşamaktadır.

Ancak şartlar sık sık değişik kültürleri daha büyük bütünlükler içinde bir araya getirir. Böyle durumlarda, geleneksel davranış barışı düzeni ve katlanılabilir yönetimi sağlamak için yeterli değildir. Bu nedenle medenîliğin erdemleri kabul edilir.

Kültürler belli bir karmaşıklık düzeyine ulaştığında ve medenîliği içeren değerleri bir kişinin hemcinslerine borçlu olduğu bir şey olarak bilinçli şekilde açıkladığında, Collingwood (1942,1992) bu kültürlere "medeniyetler" adını verme eğilimindedir. Gerçekte bunlar benim "temel organize edici kültürler" adını verdiğim şeyle aynıdır, çünkü onlar öyle ya da böyle içinde birçok ayrı kültürün uyumlu olduğu çerçevelerdir. "Hindu medeniyeti" adı verilen şey buna güzel bir örnektir: Hindistan'da kültür güneye yayılırken içinde değişik grupları eritti. Ancak bu gruplar farklı özelliklerini korudular. Bununla bir-

likte birçok bilim adamı bunun kast sisteminin temeli olduğuna inanır. Hindu kelimesi olan *jati* harfi harfine ırk anlamına gelir, fakat bu sistemdeki 25 bin alt kast bölgesel olma eğilimindedir. Daha büyük olan kültür, kastları örgütlemiştir. İnsanlara fiziki şiddet uygulamaksızın onlar arasında medenîliğin ölçüsünü gerçekten sürdürdü, fakat bu oldukça sınırlı bir medenîlikti. Hatta burada yüksek kültüre götüren bir “ideal” kavramın başlangıcı vardır.

BİRLİK VE FARKLILIĞIN KÖKENLERİ: JASPERS VE “EKSENSEL DÖNEM”

Meselenin ne olduğunu anlamak için şu anda dünyada hakim olan temel kültürlerle daha yakından bakmalıyız. Bunların hepsi, Karl Jaspers’in (1953) “eksenel dönem (the axial period)” adını verdiği M.Ö. 14. yüzyıl dolaylarındaki çağda bazı kökenlere sahiptir. Bu dönem Budizm, Taoizm, Konfüçizm, Jainizm ve geleneksel olarak, Hıristiyanlığın habercisi kabul edilen İsaiah’ın Yahudiliği’nin ortaya çıktığı büyük dini dönüşümlerin yaşandığı dönemdir. Sözü geçen dönem aynı zamanda Sokrates’in dönemidir. Bu hareketler bir çok farklı özelliğe sahiptir ve hiçbir şekilde basit bir birlik oluşturmaz, fakat hepsi merkezlerinde, burada tartışma konusu yapılan medenîlik kavramına tam olarak sahiptir. Onların hepsi kabile dinleri veya sınıf dinleri değil evrensel dinlerdi. (Tanrının Yahudi olmayanları Yahudilerle eşit sevdiğini söyleyen İsaiah’dı ve Hint kast sistemine karşı fikirleri öne çıkarılan da Gautama idi.)(14).

Tarihin bu döneminde olan hiçbir zaman tam olarak açıklanamamış bir sırdır. George Woodcock (1989) çeşitli teoriler öne sürdü. Bu fikirlerin ortaya çıktığı müstakil kültürler arasında düzenli bir iletişim yoktu ve fikirlerin tek merkezden yayılması geleneği oluşmamıştı. Fakat birkaç farklı yerde görelilik olarak kısa bir zaman içinde insani bakış açısında -ve insanoglu için uzun dönemli beklentilerde- kesinlikle çok önemli bir değişme meydana geldi.

Jaspers (1953) “eksenel insanlar”(axial people) olarak Çinlileri, Kızılderi-lileri, İranlıları, Yahudileri ve Yunanlıları; dinsel hareketlerin liderleri olarak da Konfüçyüs, Mo-ti; Lau Tzu, Gautama, Zorathustra, Parmenides, Heraclitus, Platon, Jeremiah, İsaiah ve Deutero-İsaiah’ı sıraladı. Ne yazık ki Jaspers Jainizm’in kurucusu olan Mahauri’yı dışta bıraktı fakat bunun dışında listesi büyük ölçüde kabul edilebilir. Jaspers bu dönem için -M.Ö. 500’ler civarında belki de M.Ö. 800’den M.Ö. 200’e kadar uzanan süreçte- yeni olan şeyin beşerî bilinçteki temel bir değişme olduğunu söyler. “İnsanlar varolmanın bilincini bütüncül şekilde kavramaya başladılar” –yani her şeyi bir tek koordine edilen sistem olarak görme eğilimindeydiler. Bu değişimle karşılaştıklarında insanlar

bir tür kurtuluş ile ilgilenmeye başladılar. Evrende yaşamlarının bir manasını bulmayla ilgilendiler ve kendi farkındalıkları arttıkça, özgürlük konusu öne çıktı. Jaspers renkli bir şekilde (şöyle) ifade eder: İnsanoğlu “aşkınlığın açıklığında ve bireyselliğin derinliklerinde mutlaklığı tecrübe etmektedir”. Şüphesiz en önemlisi “her anlamda evrenselliğe adım atıldı” (15). İlk kez filozoflar ortaya çıktı.

Bu süreçte herkes yer almadı. Mısırlılar ve Babilliler yoktu. Gerçi zaman içinde bu fikirler dünyanın çoğu yerine yayıldı. İslam ise sonraki bir gelişmedir. Orijinal atılımdan bin yıldan daha fazla bir zaman sonra geldi, fakat İslam sonunda Afrika ve Pasifik’e yayıldı ve taraftarları İslam’ın Yahudi-Hıristiyan geleneğinin bir devamı olduğunu iddia etti. En azından İslam bu yolda bir çatlamaşmaydı. Budizm Hindistan’da bağımsız bir din olarak başarılı olmadıysa da, Çin’i dönüştüren dinlerin karışımına katıldı ve Hinduizm’e yeni fikirler ekledi. Jaspers’e göre, İsaiah’ın Yahudiciliği, Sokrat’ın şüpheciliği, Eflatun’un mutlaklığı ve Parmenidesci doğanın birliği düşüncelerinin karışımı bütün Avrupa ile birlikte kuzey ve güney Amerika boyunca yayılan “Batı” medeniyetinin temelini biçimlendirdi. Hıristiyanlık bu hareketlere hakim oldu. Arap matematiği ve diğer kaynakların yardımı ile Batı bilimi ve felsefi düşüncesi ortaya çıktı.

Çoğu yanlış anlamaya dayansa da, bu yaygın ve tarihsel olarak etkili temel kültürler anlamında, dünya ile ilgili bütün konuşmalar ciddi düşmanlık üretmektedir. Bu kültürlerin medeniyetin ruhunu bir şekilde kutsal bir şey gibi sakladığı görüşüne karşı, 2500 yıl boyunca bu gelişme olurken, genellikle sömürülen ve kültürlerinin çoğu yıkılarak akıntıya terk edilmiş Amerika, Afrika ve Pasifik’teki (ve Hindistan’daki) yerli insanların sayısız kültürlerinin iddiaları kesinlikle hala devam etmektedir. Fakat gerçekte bu rekabet eden kültürlerin çoğu daha büyük kültürler içinde bulunurlar ve onlar tarafından renklendirilirler. Bu kültürlerin hayatta kalması fiili olarak daha büyük kültürlerin tepkisine bağlıdır. İtirazlar, “Batı”nın içinden veya Hindistan’ın içinden, liberal Batılı çoğulculuk düşüncelerini ve adil oyun(fair play)’u sürdüren protestocularardan gelmektedir. Geniş alanlarda temel hale gelen ve böylece alt kültürlerle musallat olan bütün kültürler, adalet fikirleri üretirler. Ancak gerçekte evrensel medenîlik fikrinden çıkmış olsa da tolerans prensipleri, evrensel saygı ve karşılıklı anlayış, bizim zamanımızda oldukça sık olarak, son altı ila dokuz yüzyılın Yahudi-Hıristiyan kültürleri içindeki belli ifadelerle dayandırılır.

Böyle fikirler çeşitli protestolara rengini verir. Örneğin Kanada’daki yerli insanlar ekonomileri üzerinde daha fazla kontrol, kendi kültürlerinde yaratılmış hukukî kavramları daha fazla kullanma fırsatı ve bazen de (her zaman olmasa da) yaşamlarının en azından bir kısmını kendi dillerinde yaşama hak-

kını istemekteler. Avcı-toplayıcı yaşam tarzına geri dönmeyi veya karmaşık bir hayatı hem ilginç hem de yaşamayı kolay kılan üniversitelerden kanalizasyon sistemlerine kadar imkânları (bina ve diğer yaşam araçlarını) yıkmayı nâdiren isterler. Kısacası yapmak istedikleri şey, belirli temel organize edici bir kültürü kendi tarzlarında şekillendirmektir. Ve bu temel kültürlerden hiçbirisi katı olarak sadece bir tek açıklaması olacak şekilde, biçimlendirilmediği için bu her zaman meşrudur. Batı kültürü Toronto'nun merkezinde olduğu gibi Haida yerlileri arasında da aynı şekli almak ve İslam da Dakar'da ve Şam'da aynı olmak zorunda değildir.

Temel organize edici kültürlerin veya "eksensel insanların" yapılarının birbirlerinden belirgin olarak farklı olduğuna dikkat etmek de önemlidir. Belki de bu "eksensel" kültürlerin sadece üç tanesi tamamen canlı kalır. Hindistan birçok yönde öyle güçlü bir şekilde batılılaşmıştır ki hükümeti batı demokrasisi biçimine uyar, aynı zamanda bilimi batı biliminin önemli bir parçasıdır ve filozoflarının çoğu Hindu geleneğinden çok, çağdaş Anglo-Amerikan meslektaşlarına daha çok benzerler. Hindistan'ın tarihsel sosyal örgütlenmesi modern demokratik eğilimlere karşı mücadele içindedir fakat tabii ki sonra gelen kazanıyor. Hükümet kuracak kadar güçlü bir Hindu milliyetçi akımı gerçekten vardır. Fakat bu akım batılı düşünceleri kesin bir biçimde reddeder. Nükleer bomba Hindu teknolojisinin geleneksel bir parçası değildir. İran, İslam dünyasının içine absorbe edildi. Profesör Huntington'ın diğer gruplarının (Doğu Ortodoks, Güney Amerika) daha büyük bir birliğin geçici parçaları olması tartışılabilir. Japonya, Singapur ve Kore gibi ülkeler üç aşağı beş yukarı güçlü bir şekilde Batılılaştırılmaktayken, son olarak Çin eğer Marksizm içine absorbe edilmiş ilk (ülke) ise ve şimdi Batı tarzı şirket kapitalizmine yaklaşıyorsa, Gray'in (1998) yaptığı gibi Tayvan'a bakılmalıdır. Fakat Tayvan ile ilgili iddia, Tayvan'ın anakara Çin ile olan zor ilişkilerinden ve başka ülkelere diplomatik tanınma çabasından kaynaklanan sürekli stres altında olan bir halk ve geçiş durumunda olan bir toplum olması, görelî olarak zayıftır. Budist etki ve güçlü bir yerli kültür olmasına rağmen hakikaten Japonya hiçbirine uymaz. Bir zamanlar Japonya gelişmesinin akıntıyı döndüreceği ve Japonya'nın ayrı bir temel organize edici kültür olarak ortaya çıkacağı düşünüldü. Ancak beyzbolun, otomobillerin ve bilgisayarların farklı bir sonuç doğurduğu görüldü.

Bütün bu durumlarda -daha sonra döneceğim- ekonominin etkileri bellidir. Japon gelişmesi Batılı tüketici mallarının uyarlanmasına dayandı ve Japonya günden güne daha çok batılılaşmış hale geldi. Japon ekonomisi, bugünkü baskı altına girerken, yönetim tarzlarında bireyin uğruna çalıştığı gru-

ba ve sınırlı ölçüde üretim tekniklerine olan sadakatte yansıtılan güçlü bir toplum ruhunun izleri, artan bir stres altındadır.

Yine de burada temel bir organize edici kültürden daha fazla vardır. Fakat böyle kültürlerin saf biçimleri yoktur. Temel kültürler örtüşürler, ancak rekabetçi değerlere sahiptirler.

Karmaşık bir toplumda merkezi sosyal organizasyonun üç temel alt biçimi varolduğu için, belki gerçekten geriye kalan sadece üç temel organize edici kültürdür. Diğer bir deyişle toplumlar bireylerden, bireyle devlet arasında yer alan gruplardan ve devletlerden oluşur. Birey, sivil toplum ve büyük ölçüde devlet tarafından temsil edilen topluluk arasındaki denge, herhangi bir oranda temel organize edici kültürlerin içindeki hayati belirleyici faktörlerden biridir. Bunun, organize edici kültürlerin uygulamada ayrıldığı temel sorun olduğunu iddia edebilirim. Bu bölünmenin arkasında teoloji ve ahlakın merkezî soruları vardır fakat ön planda olan sosyal organizasyonun modelleri tarafından şekillendirilir. **Bu yüzden birisi üyeleri dünyanın her tarafında şimdi varolma mücadelesi veren birçok alt kültürleri sorduğunda, buna karşılık olarak sadece devlet mutlak güçte olmadığı ve bireyler arası ilişkiler bireyle devlet arasında bulunan gruplara olan sadakatlerince yumuşatıldıklarında ve sadece genel medenîlik şartlarında varolabildikleri yönünde merkezî bir yanıt verilmelidir.**

TEMEL ORGANİZE EDİCİ KÜLTÜRLER ARASINDAKİ AÇIK AYRIMLAR

Ayrımların şu an nasıl görüldüğünü inceleyelim: “Batı” kültürü, bazen topluluğun zararına da olsa, bireyin haklarını ve onurunu desteklemeye yöneldi. Bu kültürün büyük bir kısmını güçlü birey mitolojisi doldurur. Batılı filozoflar mantığa olan bağlılıkları ve nesnelliklerinden dolayı kendileriyle gurur duyarlar fakat fikirleri Zeus’un kafasından ok gibi çıkan “büyük adamların” - Eflatun, Aristo, Plotinus, Augustine, Auginas, Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume, Kant ve Hegel bu kısa listenin başında yer alır- işiymiş gibi felsefe öğretirler. Descartes Eustachius’a Sancto Paulo’yu ne kadar önemli bulduğunu anlatınca çok az kişi bunu dikkate alır; Locke’un Ralph Cudworth’a minnettarlığına çok az ilgi gösterilir, felsefenin öğretilmesi için felsefenin bir topluluğa dayandığını ve icatların zaman içinde çok az olduğunun kabul edilmesi gerekir.

Batılı liberal demokrasinin evrensel bir beşerî çözüm olduğunu düşünme eğilimindeyiz. Böyle bir demokrasi, hükümetlerin eşit oy temelinde seçildiği, ifade özgürlüğünün, kilise ile devletin makul bir ayırım ölçüsünün, toplumda

herhangi bir göreve gelmede fırsat eşitliğinin, belli başlı önemli hastalıklara, evsizlik ve sefalete karşı korumanın var olduğu bir toplum olarak algılanır. Bu toplum sözleşmeye değer insani özellikleri ifade edebilmelidir. Örneğin İsveçre, Danimarka ve Kanada’da böyle birkaç toplum ürettik. Franklin Roosevelt ve Clement Attlee’den sonra ABD ve İngiltere’nin listeye katılmak üzere olduğu yaygın olarak düşünülürdü. Fransa ise son yıllarda bu listeye oldukça yaklaştı. Fakat kaynakların adil paylaşımına dayanan bir işbirlikçi toplum idealinden tamamen geri çekilmiş görünmekteyiz. Her durumda kurabilmiş olduğumuz böyle toplumlar atomistik ve bireysel şahsi çıkar tarafından yönetildi. Bunların içinde toplum duygusu genellikle zayıftı. Öte dünyadan ziyade bu dünya odaklılardı. Mistik şeylere ve “ilkel” olarak düşündüğümüz toplumların çoğunu kapsayan birlik duygusuna çok az yer verdiler. Mark Kingwell (1998)’in önerdiği gibi vatandaşları bugünlerde sahte psikolojiler ve hızlı kimyasal uyuşturucular için kolay hedefler olarak görülmektedir.

Birden fazla organize edici kültüre sahip olmamız gerektiği fikri lehine güzel bir argüman vardır. Çünkü insan hayatı birçok biçim alabildiği için insan sonsuz kapasiteye sahiptir. Herhangi bir toplumun herkes için iyi olanı sağlayabilmesi mümkün görülmemektedir.

“Batı”ya, ki böyle adlandırma eğilimi vardır, yönelik en açık rakip kendilerini İslami olarak düşünen toplumlardır. Bunlar, Batı Afrika’dan başlayıp Endonezya’da sona eren dev bir eğri içinde yayılan engin bir hilali oluşturmaktadırlar. Kuzey Afrika’dan Orta Doğu’ya doğru eskiden Sovyetler Birliği’nin güneyi olan kısımlardan İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan’ın bir kısmı ve Malezya’ya, Endonezya’ya uzanan toprakları doldurur. Yarısi Roman Katoligi olan iki milyar (1.955.229.000) Hıristiyan’a karşı bir milyardan (1.126.325.000, 1997 sayımı) fazla nüfusları vardır. İslamî hilal boyunca sıklıkla karışıklığa neden olan gerilimler vardır –Nijerya’da, Çat’ta, Mısır’da, İsrail’de, Hindistan ile Pakistan arasında, önceki Sovyetler Birliği’nin güney çizgisi boyunca, Endonezya ve Doğu Timor arasında.

Görünen temel organize edici bir kültür olarak en iyi örneklenen rakip belki, Çin’in geleceği ile ilgili ipuçları içeren ve bazı açılardan Hong Kong, Güney Kore ve Singapur’u birleştiren Tayvan’dır. Onun farklılığı, medeniyetler arasında oldukça farklı bir rekabet türünün ihtimalini ortaya çıkarır. Huntington’ın sözünü ettiği geriye kalan “medeniyetler” görece olarak hareketsizdir. İddia edilebileceği gibi Latin Amerika, Kuzey Amerika’ya benzer hale gelmek için az ya da çok mücadele etmektedir. Hindistan’daki Hindu milliyetçiliği çok açıktır, fakat önemli bir açıdan İslam’a karşı bir reaksiyondur ve Hinduizm için karakteristik olmayan şey, tarihsel olarak karşıtlarını kendisine uyarlaması ve **absorbe** etmesidir. Hint hayatı ve düşüncesi uzun İngiliz

işgali tarafından güçlü bir şekilde etkilenmiştir. “Dünya ekonomisi”ne Hindistan’ın tepkisi Kuzey Avrupa’nın sosyal demokrasilerinininkine paralel oldu. Hükümetler Batı demokrasi fikrini uygulamaya da uğraştılar ve Hindistan’ın ilk başkanı olan Sarvepalli Radhakrishnan’ın da aralarında bulunduğu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Deklerasyonu yazarlarının ümitlerini realize etmeye uğraştılar.

Huntington’ın Ortodoks medeniyet dediği –dominant dinin, 15. yüzyılın büyük bölünmesinden sonra var sayılan biçimde dominant dinin, Hıristiyanlığın Doğulu Kısmı alanındaki- medeniyet şu an dağılma durumundadır. Dağılma, Batı tarzı kapitalizme geçiş tarafından ve aynı zamanda da birçok ayrı kültürü ve etnik grubu zorla bir arada tutan bir imparatorluğun parçalanmasının bölünme etkileri tarafından beslenmektedir. Özellikleri konusunda kesin olmak her halükarda zordur ve bölgenin gelecekte alacağı olası biçim belirsizdir. Huntington’ın medeniyetler listesindeki temel organize edici kültürlerin hepsinde (Latin Amerika hariç) ekonomik “küreselleşmeye” karşı direnç göstermek çok zayıf bir olasılıktır.

Bu yüzden temel organize edici kültürlerin sayısı ve türü ile ilgili olarak tartışılabilir, fakat bazı insanların (Örneğin Gray, 1995) en iyi Tayvan’da örneklendiğini düşündüğü Çin medeniyeti, İslam ve “Batı” olmak üzere dünyada işler halde en azından üç ayrı medeniyet olduğu belirgin bir şekilde görülmektedir. Her biri sırf ekonomik anlamda geçerli veya geçerlilik kabiliyetine sahip ve makul surette istikrarlı bazı politik biçimleri geliştirebilir görülmektedir. Buraya kadar Batı dünyası ve ekonomisinden kısaca söz ettik. Şimdi diğer iki medeniyete bakalım. “Temel organize edici kültür” ifadesini çok fazla tekrar etmeyi önlemek için bundan sonra “düzenler” olarak kısıltacağım.

İSLAMİ DÜZEN

Açıkça İslam ülkeleri çok çeşitlidir. Servetleri hususi olsa da bazıları zengindir. Yoğun olarak hidrokarbonların çok özel bir ekonomisine bağlıdır. Kişi başına GSYİH’sı şu an 10100 USD ve ortalama yaşam süresi erkekler için 67.7 ve kadınlar için 71.4 olan Suudi Arabistan bu zengin ülkelerden bir tanesidir. Libya, bir süre çeşitli ambargolar altında bulunmuştur, ortalama yaşam süresi çok yüksek olmasa da -erkekler için 62.4 ve kadınlar için 67.4- kişi başına hala 6510 USD’lık bir GSYİH’ya sahiptir. Irak diğer bir petrol devletidir, fakat ortalama yaşam süresi erkekler için 66.3 ve kadınlar için 68.5 olarak rapor edilmesine rağmen GSYİH’sı 2000 USD’a düşmüştür. Yemen gibi bazı Arap ülkeleri ve bazı Afrikalı İslam devletleri fakirdir. Buralardaki insanlar çöllerde ve

dağlarda zahmet çekerek yaşam mücadelesi veriyorlar. Yemen’de GSYİH 2520 USD ve ortalama yaşam süresi erkekler için sadece 58.9 ve kadınlar için ise 61.8’dir. Her 4549 kişi için tek bir doktor vardır. Mali %90 Müslümandır. Onun GSYİH’sı acınacak biçimde 600 USD’dir. Ortalama yaşam süresi erkekler için sadece 45.5 iken, kadınlar için 49.1’dir. Çat %50 Müslümandır, 600 USD’lik bir GSYİH’ya sahiptir ve ortalama yaşam süresi erkekler için 45.5 ve kadınlar için 50.4’tür. Afrika demokrasinin ümidi ve Müslüman devletlerin hepsinin asla tiranlık imajına uygun olmadığını bir göstergesi olan Senegal %92 Müslümandır. GSYİH’sı 6000 USD ve ortalama yaşam süresi erkekler için 64.8 ve kadınlar için 74.5’dir. Petrolsüz İslami gelişme bilinmemektedir. Malezya gelişmiş bir tarım ve sanayi devletidir. Elektronik, ülke ekonomisinde önemli gibi görünmesine ve kalay madenciliği hala önemli olmasına rağmen hurma yağı, kauçuk, pirinç ve biber ülkenin belli başlı ürünleridir. GSYİH’sı kişi başına, olumlu şekilde, 9800 USD’dir ve erkekler için ortalama yaşam süresi 67.1, kadınlar için ise 73.2’dir. Zengin devletlerin fakir devletleri çok fazla destekledikleri yönünde çok az delil vardır. Filistinliler küçük bir yardım almaktadır, Libyalılar’ın Çat’a müdahalesine rağmen müdahaleleri zorunlu olarak Çat’a yardımcı olmak durumunda değildir. Sanki öyle gibi kabul edilmesine rağmen İslam dünyasının birbirine bağlılığı bir ideolojidir.

İslam, sınırlı ve daha çok yanıltıcı bir anlamda, tek bir bileşik ideolojide kolayca işlev görmektedir. İslam tam anlamıyla kitabi bir dindir. Kur’an en uygun anlamda Tanrının sözüdür. Tanrı, kitabı olmasını istediği dilde dikte ettiği için Arapça’dan tercüme bile eksik kabul edilir. Hıristiyanlığın her zaman beşerî özneler yoluyla aktarıldığı ve böylece değişikliklere uğrayabildiği anlaşıldı (örneğin dört İncil arasındaki farklılıklar). İsa’nın orijinal sözlerine ilave yapılabileceği ve yapılması gerektiği de hemen hemen kabul edildi. St. Paul’dan Kilise Konsüllerine ve Joseph Smith gibi ilham gelen peygamberlere kadar bir çoğuna ilaveler yapıldı; bunların bazıları hemen hemen evrensel olarak kabul edildi, diğer bazıları ise daha çok azınlıklar, bazen de marjinal gruplar tarafından kabul edildi. Fakat İslam, Tanrı’nın sözünün Kuran’da olduğunu kabul eder. Sadece çok uç Hıristiyan radikaller benzer görüşlere sahiptir ve onlar hangi metinlerin kabul edilmesi gerektiği ve nasıl okunması gerektiği konusunda bölünmüşlerdir.

Fakat bütün Müslümanların aynı Kur’an okumalarını kabul ettikleri doğru değildir. Müslümanlar doktrinden ziyade peygamberin halefi sorunu ile ilgili olarak ilk dönemde Sünni ve Şii gruplara bölündüler. Sünniler uzlaşmacı olmaya meyil ettiler. Ek olarak, Hıristiyanlık için de geçerli olduğu gibi, Yunan felsefesinin taşınması akla önemli bir fonksiyon yükledi. Yunanca’dan Arapça’ya tercüme yoğun olarak 8. ve 9. yüzyılda yapıldı.

Gerçekten her zaman İslam'a liberal bir yorum getirme çabası vardı. Orta Çağın büyük İslam Filozoflarından İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd (Raşhid veya Rushid)'ten bu yana bu çabalar güçlü olmuştur. Liberal felsefesi, Hegel ve özellikle Leibniz tarafından etkilenen, büyük Pakistan'lı Filozof M.M. Sharif (1966) dahil zamanımızın İslam düşünürleri İslam ve Batı arasında bir uzlaşma ümidi sundu. Onun felsefesi ile Sarvepalli Radhakrishnan'ınki arasındaki kesişim noktaları sebebiyle Müslümanlar ve Hindular arasında yeni bir anlayış umudu gelişti. Fakat İslami Radikalizm'in yükselen bir dalgası böyle sesleri bastırma eğilimine gitmiştir.

İslam'ın çekiciliği karmaşık bir durumdur, bu yüzden temel organize edici bir kültür olarak İslam'ın farklılığı sorusu ve Batı ile çatışma eğilimi ve ekonominin küreselleşmesini hafifletme ya da engel olma eğilimi de benzer bir şekilde karmaşıktır. İslam hilalinin sınır çizgisine bakarsak belli başlı ilerleme noktalarının Afrika'da olduğunu görürüz. Afrikalılar arasındaki çekiciliğinin sebeplerinden birisi, önemli kültürel özelliklerini kaybetmeksizin kabilecilikten bir çıkış yolu sağlamasıdır. Şu ana kadar İslam güçlü bir toplulukçu görüntüye sahiptir, kabileciliği canlı tutan aynı arzuları cezbetmekte ve fakat insanların kabilesel orijinlerini ve sınırlarını aşmalarını sağlamaktadır. Böylece bütün insanlar için aynı olan **tanrısallıkla** ilgili evrensel bir görüş sağlarken aynı zamanda etkili bir sosyal bütünleşme sağlayan bir merkeze de sahiptir. Birçok bölgede geleneksel kabile kültürleri yıpranıyor. **İslam ideal olarak bu boşluğu doldurur. Kabilenin sağladığı sıkıca bağlı toplulukların kaybı geniş topluluklar için büyük bir felakettir. İslam'ın buna verdiği bir cevap vardır.**

Batı, dünyaya yönelik değerlere bağlanmış görülürken, makine türü aletler, dünyevi zevkler ve Birleşik Devletler Başkanı tarafından sürdürüldüğü söylenen cinsel hayat tarzı, en azından resmi olarak İslam bir sonraki hayata odaklanır, aile yaşamını merkezileştirir ve daha disiplinli hayat tarzlarını gerekli görür. **Batı, her şeyden önce bireyci görülür ve kaybedenler sosyal güvenlik ağı denilen mekanizmadaki uçurumlardan bırakılırlar ve Batı insanın insanı yediği bir pazara sahiptir. İslam ise toplulukçudur ve din ile devlet sıkıca birbirine bağlıdır.** Müslüman bölgelerin en eskisi ve hala en etkililerinden biri olan Hicaz'daki devlet ile dinin güçlü fakat karmaşık sarmalı Ochsenwald (1984) tarafından dikkatlice derlenmiştir.

Hıristiyan misyonerler aşağı yukarı aynı yaşam tarzını savunurlar, fakat çoğu insanın aklında din adamlarının batı yaşamında, seküler devletler tarafından reddedilen ve iş çevresi tarafından görmezlikten gelinen, marjinal varlıklar olduğu konusunda çok az şüphe vardır. Papa, pazar sistemlerinin ciddi bir eleştirisini içeren Katolik sosyal doktrini var etmeye devam etmektedir, fa-

kat Vatikan Bankaları'nın yöneticileri bile onu çok ciddiye almış görünmemektedir. **Çat'tan Nijerya'ya kadar birçok ülkenin olduğu Afrika'da doktrinleri güneye kayan ve güneydeki animizmin görelî olarak çok az direnç gösterdikleri kuzeyde bir Müslüman nüfusu vardır, çatışmalar yaratmadan olmasa da İslam oldukça kolay ilerlemektedir.** Örneğin, Nijerya'nın istikrarsızlığının çoğu –ve Çat'ın görünüşteki sürekli istikrarsızlığı- Müslüman kuzey ile onun baskı yaptığı kültürler arasındaki gerilimlere atfedilmektedir.

İslam ister ilerlesin ister ilerlemesin, bu gerilimler tarihsel olarak Hindu Kast sisteminden bir kaçış sağlayan ve yüzyıllardır başarısının çok büyük olduğu Hindistan'da daha çok belirgindir. Hiyerarşizmin birçok türü ile sorun yaşasa ve bundan kurtulmasa da İslam doktrininde bir eşitlikçilik vardır (Marlow, 1997). İslam resmen beğenmediği birçok türde sosyal organizasyon ve ilişkilere sahip olan fazlaca rahat bir Hindu yaşamı ile sürekli bir savaşa kitlenmiş görülmektedir.

Burada ve başka yerlerde sert ve toleranssız kanunlar dayatacak bir İslam Devleti korkusu vardır. Fakat İslam'a olan ilgi tamamen kaybolmuş da değildir.

TAYVAN VE ÇİN DÜZENİ

Daha önce belirttiğim gibi John Gray (1998) Tayvan'ın önemli bir alternatifi temsil ettiğini söyler. Şu an 27.607 USD olan ABD'nin GSYİH'sı Tayvan'ınkinden iki kat büyük olmasına rağmen, Arap dünyasında herhangi bir yerle karşılaştırıldığında Tayvan'ın GSYİH'sı (kişi başına 13120 USD) dikkate değerdir. Tayvan'da ortalama yaşam süresi, her yerde takdir edileceği üzere, erkekler için 73,7, kadınlar için ise 79'dur.

Tayvan'a, Marksist bürokrasi ile Çin gibi ve Batılılaşmış ticari şirketçiliğin bir türünü tamamıyla uyarlamış Güney Kore gibi, yolsuzluğa bulaşmamış Çin kültürünün bir örneği olarak bakılabilir. Tayvan dini Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsizm'in bir karışımıdır. Bu dinlerin takipçileri nüfusun %93'ünü oluşturmaktadır. Halk tarafından ayrı dinler olarak kabul edilmedikleri için, bunlar aynı kabul edilmelidir. Hıristiyanlar nüfusun %9.5'ini oluşturur. Somut olarak ölçülmesi zor olan görelî bir iddia olmasına rağmen Tayvan'la ilgili farklı bir iddia da ekonomisinin önemli derecede ailelerin elinde bulunmasıdır. Güney Kore türü büyük özel holdingler yaratmadan, devlet mülkiyetindeki sanayisini ekonomisinin %57'sinden %20 dolayına indirdi ve 40 yıl boyunca ortalama %9 büyümeye oranına ulaştı (Gray, 1998). Gray, Tayvan'da tipikleşmiş Çin Shabbily'in kısmen önemli olduğunu söyler çünkü aile şirketleri karar vermeyi etkileyen toplulukla karmaşık bağlantılara sahiptirler. Ku(1997), Murray ve Koelons(1994), ve Halbeisen (1991) bu iddialara yönelik bazı deliller getirirler.

BU ÜÇ TEMEL ORGANİZE EDİCİ KÜLTÜR DOĞAL OPSİYONLARI TEMSİL ETMEKTE MİDİR?

Bu kültürlerin her birine -Batı, İslam, Tayvan ve belki de Çin'in etkilediği dünyanın kısımları- sivilliği temin etmenin bir yolu olarak bakılabilir ve her biri medeniliği tehdit eden temel ekonomik enerji ile paralel giden karakteristik başarısızlığa sahiptir. Gerçekten her durumda refah servete ve temel bir fenomen tarafından sisteme dönüştürülebilir. Onların hem başarıları, hem başarısızlıkları, bu sistemlerin içindeki alt kültürlerin büyük çokluğu ile, uğraşabilme yollarını etkilemektedir.

Önerdiğim gibi refah bir anlamda doğaldır fakat servet belli başarısızlıklara yönelik ters bir tepki türüdür. Batı, medeniliği piyasa ekonomileri ile politik demokrasilerin bileşiminde aradı. Batı'nın karakteristik bireyleştirmesi refahın servete dönüştürülmesi için büyük fırsatlar sağlamaktadır. İslam, kitap yoluyla topluluğu muhafaza etmeye çalıştı. Fakat kitaplar kelimelerle doludur ve kitabın ruhban yorumları yoluyla birliği sağlama çabaları -şimdi İran'da olduğu gibi- istisnasız ruhbanların çatışmalarına yol açmıştır. Despotizmin değişik biçimleri -Suudi modeli, Libya modeli, Irak ve Suriye modelleri- servetin hem tuhaf özgüllüğü hem de verimliliği olan güncel başarısızlık örnekleridir. Tiranlar (Suudi Arabistan'da, Irak'ta olduğu gibi sahte kamu yatırımlarında veya Suriye ve Libya'da olduğu gibi bir parti arkasında kendileri için) aynı gücü ele geçirmek isteyen gerçek veya hayali hasımlar olarak istikrarı sağlamanın bir yolunu servet biriktirmekte bulurlar.

Gray ve diğerleri tarafından tarif edildiği gibi Tayvan modeli daha ümit vericidir. Aile ilişkilerinin sıklığı yoluyla bu model birey ve topluluk bağlarını zorunlu olarak sürdürür. Fakat bu ırkçılık yaratır. Tayvan'ın yerli nüfusu, Çinli topluluğun aile bağlarından dışlanmasından dolayı, zarar görmektedir.

İslam çok daha güçlü bir biçimde toplulukçudur. Heterodoksi ile sert kavga ve kitaba olan sürekli teslimiyeti topluluğun çökebileceği ile ilgili sabit bir endişeyi yansıtır. İslam çöllerde serpilmiş bir din ve felsefedir ve İslami kültür bu gerçeği hiçbir zaman unutmamıştır. 14. yüzyılda İbn-i Haldun (1956), çölden çok uzun süre ayrı kalanların topluluğu tehlikeye sokabileceği korkusunu gerçekten açıkladı. Medeniyetin bazen bozulduğunu ve çöle dönmek gerektiğini ifade etmişti. Kibarca ifade etmek gerekirse kendi durumunu açıklaması (Kaddafi, 1982) oldukça belirsiz olsa da, Muammer Kaddafi İbn-i Haldun'un hayranlarından biridir. En zarif biçimleriyle mevcut İslami toplulukçuluk, eğitim bakanı olan ve yazıları devletten çok daha basit bir topluluk çıkarmaya çalışan komünal Pan-Arabizm'in bir türünü temsil eden Suriyeli bir okul öğretmeni olan Michel Afla (1982) tarafından çok iyi açıklanmaktadır.

Mustafa Sibai (1982) de, devlet sosyalizmini içermeyen sömürmeden kaçınabilecek dinsel olarak sınırlı bir kapitalizme dayalı bir topluluk idealini tesis etmeye çalışmaktadır. Benliğin yadsınması ahlakına dayanan bir ekonomi fikri İslam'da her zaman merkezi olmuştur ancak bunu, iradesini dayatmak için devleti kullanabilmenin güçlü bir teolojik otoritesinin olduğu İran'da son günlerde geçerli olan özel şartlar hariç pratiğe dökmek zordur. Demokrasiye yönelik küresel bir yönelim durumunda bunu sürdürmek zor olmaktadır.

İslami toplumlarda, demokrasiyi işlevsel kılmanın zorlukları İslam Medeniyeti'nin bölünmüş fikirlerle tanınan parçalı bir toplumun bir iyilik olmaktan öte bir kötülük olduğu fikri üzerine bina edildiği gerçeği ile çok yakından ilgilidir. **Bu İslam'ı sadece bir derece sorunu olarak ayırt eder. Batı da kültürel çeşitliliğini, özellikle dinsel çeşitliliği, çok derin memnuniyetsizlik olarak gören birçok dinci fanatiklere sahiptir.**

17. yüzyılda Saumur düşünürleri tarafından Fransa'da dini tolerans fikri ortaya atıldığı zaman çok iyi karşılanmadı(17). Fakat zamanla yerleşti. Diğer taraftan liberal İslam çabaları vardır ve M.M. Sharif gibi düşünürler gerçekten liberal düşünceye çok katkı sağladılar. Ancak Sharif'in ülkesi Pakistan demokrasiyi veya dini ve siyasi çoğulculuğu kolay sağlayamadı.

Devlet ve birey arasında, Hegel ve diğerlerinin sivil toplum dedikleri şey bulunur. Bu fikir son zamanlarda derinlemesine ele alındı (Gellner, 1994; Armour, 1995). Aile belki de bu yapıların en temelidir. Fakat, -Amerikan Bankası'ndan mahalli pul toplayıcı derneklere, kiliseler, localar, şirketler ve hayır kurumları gibi her çeşit kurumları içeren- bir çok gruplandırma vardır.

Çin medeniyeti her zaman sadece aile değil, genel veya çeşitli türdeki çıkar bağlarına dayalı mahalli politik yapılara vurgu yapmıştır. Çin imparatorları her zaman bu yapılara sahip olmak veya kontrol etmek için uğraşmışlardır. Konfüçüizm ailenin önemini altını çizmiştir. Sivil toplum, ikisi de diğer uçta yer alan medeniyetler için nefret uyandırır. Protestan Hıristiyanlık, kiliseyi bypass ederek veya yapılarını minimize ederek kişiler ile Tanrı arasında doğrudan ve bireysel ilişkiler kurmaya kalkışmıştır. Zamanımızda da Marksist devletler bireyle devlet arasındaki her şeyi temizlemeye kalkışmışlardır. Hatta Lenin'in "Öncü Partisi"(Vanguard Party) devlete asimile edilmiş, fakat Sovyetler Birliği tedricen ailenin önemini tanır hale gelmiştir.

Bu durumlar şüphesiz istisnadır. Farklı medeniyetler Collingwood (1924, 1933)'un dediği gibi bir biçimler ölçeğini (scale of forms) temsil eder. Yani, bu temel organize edici kültürler insan ve toplumlar hakkındaki gerçekler ve inançlar setini organize etmenin yollarıdır ve yarışan değerlerin uzlaştırılmasının yollarını sağlarlar. İnsanlar çok benzer oldukları için her bir temel kültür

aynı duruma zorunlu olarak aynı anlamı verir. Deneyimlerinin çeşitliliği gö-
reli olarak sabittir. Fakat her bir temel kültür deneyimleri farklı organize eder.

BIÇIMLARIN BİR ÖLÇEĞİ (SCALE OF FORMS) OLARAK ÇOĞULCULUK VE ÖZGÜRLÜĞÜN MERKEZİLİĞİ

Collingwood bir biçimler ölçeği fikrini geliştirdiğinde aslında bilgi türleri -
sanat, din, bilim ve felsefe- hakkında yazıyordu. Her biri bildiğimizi konu alır
ve onu farklı bir şekilde düzenler. Beşerî bilgi formları karşılıklı olarak birbi-
rini dışlamaz; bilinmesi gereken nesnelerin aynı alanına farklı bakışlardır.
Ağaçlar resimlerde, İncil hikayelerinde botanik ve biyo-fizikte ayrıca yeşiller
hareketinin ahlak felsefesinde yer alır.

Fakat temel kültürler biçimler ölçeğinin diğer bir örneğidir. Böyle bir
kültürün birden fazla olup olmaması gerektiği sorusu, bu yüzden ne tür yük-
sek değerlerin olduğu ve bu değerlerin tek bir medeniyet içinde ifade edilip
edilemeyecekleri sorusudur. Böyle bir çoğulculuğun olup olamayacağı sorusu
bu yüksek düzen değerlerinin gerçekleşmesini engellemeyecek ve onlara izin
verecek kabul edilebilir bir ekonomik sistemin olup olmadığı sorusudur.

Yüksek düzen değerlerinden bahsetmek bir tartışmayı ateşlemektedir fakat
onu çözümlenin bir yolu vardır. Collingwood (1939,1942,1992) irade özgürlüğü-
nün en önemli beşerî özellik olduğunu iddia eder. Diğer birçokları gibi
Descartes'ın özgürlüğün sevgi ile ılımlılaştırılması gerektiği düşüncesine rağ-
men o burada Descartes'ı izliyordu.

Boucher (1989), Collingwood'un özgür iradenin akli gelişmenin en yüksek
basamağı ve medeniyet için bir ön koşul olduğuna inandığını söyler. Çünkü
özgür irade zorunlu olarak karşılıklı tanıma ve saygıyı gerektirir.

Bu önermelerden birinin doğru olduğu daha az açık görülebilir. Fakat şu-
nu da dikkate alalım. Eğer bir kişi özgür iradenin en yüksek değer olduğunu
objektif olarak kabul ederse, o zaman herkesin özgürlüğü tabii ki eşit derecede
değerlidir. Gereken politikanın mümkün olmasını sadece medenîlik sağlaya-
caktır. Özgürlük durumu insan aklının en üst gelişmesi midir? Birisinin ancak
özgür ise rasyonel olarak düşünebildiği ve seçim yapabildiği tabii ki doğrudur.

Collingwood haklı olarak Batı medeniyetinin duygu konusunda adil ol-
madaki bir başarısızlık tarafından yıkıma uğramış olduğuna inandığı için, bi-
rinin iştah ve duygularını yönettiğinde -yönetmek onları gizlemek değildir-
onun özgür olabileceğini söylemek de doğrudur. Bu durumu herkesin başarıp
başaramayacağı tartışmaya açıktır. Fakat kesinlikle aklın bu durumları baskı-
dan özgürleşmeyi ve gerçek seçim yapmak için özgürlük ister.

Ek olarak herhangi bileşik bir medeniyet kavramının saldırgan olduğunu düşünenlere karşı, bütün çoğulculuk düşüncesinin seçim yapma olasılığını ima ettiği iddia edilebilir. Bu yüzden özgür irade için zemin hazırlamayan toplumlar, çoğulculuğu sürdürmek için –ve böylece onları tehdit eden her ne ise politik veya ekonomik inanca karşı var olmaları için– durumlarının ciddiye alınmasını bekleyemezler. Bir seçim yapmak için özgür olmak gerekir. Bu seçim ister Londralı arabacı çocuğun ister Henda yerlisinin yaşamı olsun doğrudur.

Collingwood biçimlerin ölçeklerini hiyerarşik olarak görme eğilimindeydi fakat bu ne gerekli ne de açıkça akılla desteklenebilirdi. Biçimlerin bir ölçeği düşüncesi medeniyet fikrine uygulandığında, gerekli yüksek düzen değerleri sadece tek bir organize edici temel kültür içinde oluşturabildiği bir durum olmadan, medeniyetler en iyiden en kötüye doğru hiyerarşik olarak düzenlenebilir. Ve bu, öyle veya böyle daha çok sahip olunması beklenen ekonomi türüne bağlıdır.

BİREYLER ARASINDA TEMEL BİR İLİŞKİ

Ancak iktisadın sorusuna dönmeden önce bir tane daha önemli mesele vardır. Temel organize edici kültürler insanları diğerleri ile ilişkilendirmenin yollarıdır. Biçimlerin ölçeği düşüncesi böyle ilişkilerin nasıl anlaşılabilceğini önermektedir. Bu her birimiz için belirli bir açıdan bütün bir evrene odaklanmanın bir yoludur. Bilinebilecek her ne varsa her birimiz bunu içimizde barındırırız. Fakat her birimiz hareket eden bir noktaya rağmen uzayda ve zamanda tek bir noktaya bağlıdır. Ve her birimiz sadece diğerlerinin tecrübelerini kazanmada özgürüz. Collingwood (1933a) şöyle iddia etmektedir: Beşerî irade her zaman kendini aşan bir faaliyete dâhildir. Yani özgürlüğümüzü yaşadığımızda mevcut durumun üzerine çıkmak istemekteyiz. Her zaman bir şekilde daha iyi için çabalyoruz.

Collingwood bunun bizi evrensel iradeye götürdüğünü iddia etmekte ve uzun geleneğe uyarak buna Tanrı'nın iradesi adını vermektedir. Tabi ki böyle bir Tanrı cehennem ateşi ile korkutan vaizler tarafından bazen tahayyül edilen, tiran değildir. Fakat daha çok özgürlük eyleminin garantörü olan bir Tanrıdır. Gerçekten birisi "Tanrı" sözünü mükemmel olarak paylaşılan geliştirilmiş beşerî tecrübe ile değiştirebilir. Fakat sanırım Collingwood bunun, gerisin geri (Hinduizmin bazı versiyonları dâhil) Hıristiyanlık ve diğer Tanrı kavramlarına çok yakın olduğunu iddia ederdi. Gerçekten hepimiz özgür olsak ve birbirimizi anlasak dünyamızda zuhur edecek böyle bir Tanrı idealdir.

Bu günümüzde kulağa tuhaf gelebilir fakat (Collingwood sadece bahsetse de) şu şekilde bir argüman geliştirilebilir. Mevcut durumumuzu aşan bir şeyi tahayyül ettiğimiz kadar diğer insanlar tarafından paylaşılan olasılık alanına girmiş oluruz. Her durumda görmekteyiz ki bütün beşerî olasılıklar tek bir kişi tarafından ortaya çıkarılamaz ve yapmak istediğimiz şey bir topluluğu gerektirir.

Bunun arkasındaki siyasal gerçek şudur: anlık tecrübemizden bir ideal kavramına geçerken gerçek özgürlük ve gerçek seçimlerin mümkün olduğu duygu ve akıl arasındaki doğru dengenin kurulması ile olur. Fakat akıl seviyesinde, akıl evrensel olduğu için, diğerleri ile paylaştığımızı özgü olanın ötesine geçeriz. Bu medenîliğin ve medeniyetin şartıdır. Collingwood kendi tecrübelerimizin ötesine gelmekle Tanrı'nın tecrübesine ulaştığımızı söyler. Çünkü Tanrı her zaman mükemmelleşmiş evrensel tecrübe olarak algılanır. Fakat Collingwood bunun sırf bir ideal veya soyutlama olmadığını fakat tecrübelerimizin gerçek bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Aslında diğerlerinin tecrübesini paylaşmak için bu yola başvuruyorduk. Öklit'in hislerini paylaşmayabiliriz. Fakat eğer geometrisinin ispatlarını çalışırsak kesinlikle onun düşüncelerine ulaşırız. Genel hakiki bir tecrübe olduğunun kabul edilmesi için Collingwood'un Tanrıculığı kabul edilmek zorunda değildir.

BEŞERÎ KAPASİTENİN SINIRLARI

Collingwood, Freud'la karşılaştırılabilir. Freud, eğer onları en azından nihai olarak beşerî çatışmaların üstesinden gelebilecek ve medenîliği mevcut doğal düzen yapabilecek araçlar olarak tahayyül edersek böyle idealleştirmelerin – içinde tabii işbirlikçi olan bir toplum yapacak şekilde birbirimizin tecrübelerini yansıtan ve birbirimizle eşit olarak karşılaştığımız idealleştirmelerin- gerçekleşmesinin mümkün olmadığını iddia etti. Bunun sebebi kendi doğasına göre çalışan insan aklında -ego, i.d. ve süper ego gibi- temel bir yapının var olmasıdır. Seksüel dürtülerimiz karmaşık kültürler üretecek şekilde yüceleştirilebilir. Fakat en sonunda bencil ego diğer egolarla çatışacaktır. Bilinci temsil eden süper ego, baskı ve daha çok psikolojik düzensizlik pahasına kimliği (i.d.) yönetilebilir bulacaktır.

Otoriteler Freud'un teorileri için ne kadar delil olup olmadığı ve gerçekten teorilerinin mantiken anlamlı olup olmadıkları konusunda ihtilaf etmektedirler. Freud'un analizinde seks temeldir ve Freud'a göre onun teorilerinin, seks dürtülerine birinin nasıl tepki verdiğine bağlı olmaksızın, seksi açıkladığı görülebilmektedir. Fakat kendini tecrit eden bir rahip seks dürtülerine eşit olarak tepki gösterir, onları yüceltir veya bastırır. Makalesini yazmak için kız takibi

yapmayan iktisatçı arzularını en iyi şekilde yüceleştirir. Mutlu bir şekilde evli olan heteroseksüel erkek hoşnut görünür, fakat nihayetinde sadece onu taciz edecek düşünceleri ve dürtüleri bastırarak bayan kokteyl garsonunun peşinden gitmeyi bırakmıştır. Fakat her şeyi açıklayan bir teori, hiçbir şeyi açıklamaz. Çünkü her ne olursa olsun herhangi bir ilişki durumu ile tutarlıdır ve bu yüzden hiçbir şey onun lehine veya aleyhine delil olamaz. Mantığın bizzat Freud'un teorilerini anlamsız kılması kabul edilmeden herhangi bir şeyin mantıken onları red edebileceği görülmemektedir.

Bu güçlü eleştiriye rağmen, daha çok seksüel odaklı reklâmın son derece etkin olduğu ispatlandı ve Batı toplumu kesinlikle Freud'un teorileri tarafından ciddi derecede etkilendi. İnsanlar reklâmlara inandığı zaman sanki onlar doğruymuş gibi davranmaya meylederler ve acayip bir şekilde bu onları gerçek kılar.

Ancak Freud'un vaka çalışmaları Batı kültürü içinde ve gerçekten çalışma ve tedavi için uygun olan çoğunlukla orta sınıfların oldukça dar bir bölgesinde yapılmıştır. Takipçileri genellikle Batılı veya güçlü olarak batı etkisinde olan toplumlardaki aynı sınıfın insanları üzerinde uygulama yaptılar. Psikologların antropolojik literatürden haberleri olmasına rağmen Kongo veya Trobriand Adası'nda doğmuş bir Afrikalının el altında bir psikanalist bulması olası değildir. Freud tarafından bahsedilen akıl durumları öyle ya da böyle rekabetçi bireyciliği ile Batı kültürü tarafından beslenmiştir. Ek olarak Batılı dini inançlar seksüel konulara oldukça güçlü bir şekilde odaklandı (O kadar çok fazla ki birisi "ahlak"tan bahsetse hemen birçok insan seks düşünür). Geleneğinde daha çok egoist ve çeşitli seksüel düzenlemelere daha toleranslı olan Çin toplumunun farklı bir akıl seti üretebilmesi pek tabii mümkündür. Eğer Freud haklıysa, medeniyetin sürekli tehlikede olacağı ve en çok batıda bulunan biçiminin sonsuza kadar devam edeceği pek tabiidir. Fakat Çin medeniyeti gerçekte daha eskidir. Eğer Freud'un teorileri mantıken tutarsız değilse -pekâlâ olabilir- Batının ötesinde geçerli olup olmadığını gerçekten zaman ve çalışmalar söyleyecektir.

Aynı zamanda nöropsikoloji çalışmaları bize bir ipucu sunabilir. Son çalışmalar bilinçli akıl ile bilinçsiz akıl arasında bir ayrım önermektedir; fakat bilinçli aklın kendi mecrasında güçlü olduğu ve bilinçsiz aklın öncelikle doğrudan eylemlere, örneğin bilinçli müdahale için zamanın olmadığı durumlardaki eylemlere meyleden çeşitli motor mekanizmaları kontrol ettiğini de önermektedirler. Bu süreçler bize algılarla ve gerçekten bizim faaliyetlerimizi yapılandıran önermelerle sunmaya meyleder, fakat çok kısa olmasına rağmen bilinçsiz aklın önermelerini geri çevirme fırsatına sahip görünüyoruz (Holmes, 1998; Conkar, 1998). Bu yüzden kültürlerin farklılaşmaları için açık bir yol vardır.

YİNE İKTİSAT

Şimdi bütün bunların iktisat sorusu ile ne alakası olduğunu görelim. Aynı anda iki mesele ortaya çıkmaktadır. En temel anlamında medeniyet refahın servete dönüştürülmesinden çok -kendi zamanımızda sıklıkla görüldüğü gibi- servetin refaha dönüştürülmesi ile kabul edilebilir bir ilerleme yapılmadan sürdürülemez. Medenilik refahın geniş bir insan grubu için güçlü bir faydaya sahip tecrübeler haline dönüştürülmesine dayanır. Bir bütün olarak topluluk veya entelektüel bir sivil toplum fikri etrafında düzenlenmiş toplumlarla uyumlu olan bir ekonomik sistem olmaksızın temel organize edici kültürlerin çoğulluğu mümkün değildir. Yani, dünya ekonomisi Batı tarafından desteklenen türden bireyciliğin ölçüsünü talep ederse çoğulculuk açıkça mümkün değildir. Çünkü herhangi bir grubun dünya ekonomisinden başarılı bir şekilde yalıtılmış kalabilmesi olası görülmemektedir. Bu zorunlu bir gerçek değildir, fakat iki faktör onu oldukça mümkün kılar. İletişim sistemlerinin büyümesi herkesin dünyada ne olup bittiğinden habersiz olmasını veya her ne kadar uzak olsa da herhangi bir işin faaliyetlerini gizlemesini imkânsız kılmaktadır. İkinci mesele, serbest ticarete doğru açık bir hareketin var olması ve bu hareketin içinde artık daha büyük toplulukların gelişmesi için güçlü bir hamlenin olmasıdır. Avrupa topluluğu ve NAFTA sadece en açık örneklerdir.

Önce refah ve servet sorusuna bakalım. Teoride servetten çok refahı sürdürmenin bir yolu üretimi ve dağıtımını kontrol eden ve bunu kamu çıkarı için yapan bir bürokrasiye sahip olmaktır. Fakat bütün bu sistemlerde bir çatlak vardır. Bürokrasinin çıkarı nadiren veya hiçbir zaman genel çıkar olur. İnsanoğlu kendi bakış açısına sahiptir. **Doğal olarak ondan silkinerek kurtulmaz. Sadece siyasal demokrasiler ve muhalif legal sistemlerin sağladığı türden sabit eleştiriler bunu başarabilir.** Adı her ne ise herhangi bir ideoloji etrafında bir öncü parti, bir tiran veya grup tarafından çıkarın birleştirilmesi grup veya ideolojinin çıkarlarını temsil etmede nadiren başarısız olur. İnsanlar kıyas edilemez çıkarlar çoğulluğuna sahiptir ve böyle sistemler bireyler ve alt-kültürler arasında sürtünme yaratmalıdır. Bütün kapsayıcı ideolojiler, Eric Voegelin (1975)'in bir tür -tüm önemli problemlerin cevaplarının bilinebileceği iddiasında olan- gnostisizm olarak adlandırdığı düşünceden kaynaklanır(19). Fakat böyle ideolojiler birçok değer arasından seçimi gerektirir. Şu ana kadar o seçimi kabul edenler meselelerini optimize ettikçe gerçekten ellerindeki mal ve hizmetlere konsantre olurlar ve refahı servete dönüştürürler. Böyle gruplar, benliği reddeden yasaları ilan ederler. Bütün herkesin refahının yerine sınırlı bir grubun gücü ikame edilir. Fakat kurumların kendilerini yönetenlere hizmet etme meyline girdiğine dair genel bir kuralın var olduğu

doğru değildir. Hastanelerde doktorlara hastalardan daha iyi muamele edilir hatta en iyi üniversitelerde dahi profesörler öğrencilerden daha iyi vakit geçirir ve kütüphaneciler okuyuculardan daha iyi durumdadırlar. Bu oldukça belirsiz genel kural, kendi temelinde kararları alanların kaçınılmaz olarak kendi sahip oldukları görüş açısından hareketle karar aldıkları gerçeğini barındırır. Bundan da fazla olarak bir değer seçimi zorunlu olarak bazı değerleri dışlar.

Bu belirsiz prensibe bir teorik temel verilebilir. Josiah Royce (1941) bütün diadic kurumların buna benzer olma eğiliminde olduklarını belirtir. Bir diadic kurum içinde örneğin alıcılar ve satıcıların bulunduğu gibi, farklı çıkarlara sahip insanların birbirleri ile çatıştığı bir kurumdur. Royce onları farklı bir türde kurumlarla karşılaştırdı. Banka ve sigorta kurumları en iyi örneklerdir. Bir banka borç verenlerle borç alanları bir araya getirmek için vardır. Mudileri ile onların parasını etkili bir biçimde kullanabilenler arasında bir ajan hareket eder. Şu ana kadar bankalar ihtiyaç duyulmayan parayı alıp onu ihtiyacı olanlara sundukları için onlar doğal fonksiyonları olarak servetin refaha dönüştürülmesini sağlarlar. Fakat serveti diğer servetlere dönüştürebilirler.

Sigorta şirketleri, benzer şekilde, özellikle ekonominin bir sektörünü istikrarlandırmak için para yığarlar. Risklerini paylaşarak ve böylece istikrarlı bir çevre üreterek poliçe sahiplerinin ve büyük ölçüde toplumun refahını temin ederler. Bu çevre kendisi bizzat refahın bir örneğidir. Riskleri azaltacak düzenlemeleri ve faaliyetleri desteklemek kendi çıkarlarıdır (Armour, 1992a).

Teoride, banka ve sigorta şirketleri diğerlerinin işlerine yardımcı olmaktan dolayı gelen kârların ötesinde kendi çıkarları yoktur. Yani piyasada bizzat fail olmamalıdır. Eğer olurlarsa çok güçlü hale gelmeleri ve gerçekten refahı servete dönüştürmeleri problem olur. Ekonominin bazı sektörlerinde yatırımı olan bir banka gerçekten onun mevcut veya potansiyel müşterilerinin çıkarları ile çatışan bir çıkara sahiptir. Bir sigorta şirketine sahip olan veya bir ortaklık içinde yer alan bir banka benzer çatışmaları yaratır.

Günümüzde finansal kuruluşlar fazlası ile tehlikeli hale geldiler. Bankaların dev holdingler içinde birleşmesi ekonomi alanındaki en açık trendlerden birisidir. (Bremer, 1998; Tran, 1988; Maddox, 1998). Bu medenîliğin olağanüstü derecede basit hale gelebileceği bir iktidar yapısı yaratır, çünkü içinde çalıştıkları ekonomileri yönlendirmek için böyle kuruluşların gücü onların kendilerini mudilerin ve borç alanların çıkarlarını optimize etmeye hasretmekten çok kendi iradelerini empoze etmelerini sağlar. Son gelişmelerin gösterdiği gibi zorunlu olarak nötr olan para gibi kamusal malların normal mallara dönüşmesi felaket için büyük potansiyele sahiptir (Coyne, 1993 ; Smith; 1998).

Refahın diğer iki büyük yaratıcısı ve servetin kontrol edicileri ulaşımı mümkün kılan alt yapı ve kütüphaneler gibi bilginin depoları, dil ve eğitimi içeren entelektüel üst yapıdır. Kamu liman işleri ile (hava alanları dâhil) yollar, demiryolları ve kanallar refah ile kolektif mülk arasındaki geleneksel farkı meydana getirir. Şimdiye kadar bu işler ticareti kolaylaştırdıkları için herkesi zenginleştiren olasılıklar olmuştur. Böyle yatırımların sınırlarını belirlemek kolay değildir. Örneğin yollar trafiğe yol açar ve 19. yüzyılda da Kanada'daki demir yollarının herhangi bir kimsenin görebileceğinden daha çok kapasite ile geliştirilmesine (ve hükümetler tarafından korunmasına) rağmen kurucuların trafik olmayan noktaya ulaşmış olmaları nadiren görülmektedir.

Refah, nihayetinde bilgi ve kabiliyet ile birleştirilmiş doğal kaynaklar tarafından yaratılır. Eğitim sistemleri en az fakir ülkelerin, en az gelişmiş sisteme sahip olması anlamında, herhangi bir oranda önemli getiriler sağlar. Vasiyet yazan zengin adamların, Harvard var olduğu sürece, her şeyin iyi olacağını düşünür görünmelerine rağmen Amerikan refahı büyük ölçüde dünyanın en büyük devlet üniversiteleri sistemine bağlıdır. Son günlerde bununla ilgili sarımsı tezler vardır. Kullanılamaz hale gelmekte olan işler için çok sayıda insan eğitmek nihayetinde sonuç getirmez. En uzun süre en müreffeh olan ülkeler, örneğin ABD, İngiltere ve Fransa, hepsi önemli eğitim sistemleri yatırımlarına sahiptirler, öyle ki beşerî bilimlerde, eski ve modern dillerde ve görünüşte pratik olmayan çok sayıda konuda insanları eğitmekteler. Sayısallaştırılabilir somut delil öne sürmek zor görülmektedir, fakat insanların serbestçe düşüncesini öğreten ve onların bir konudan diğerine kolayca geçmelerini sağlayan sistemlerin başarılı olması dar teknik sistemlerden daha çok olasıdır. Tabii ki gerekli olan bir şart vardır. Liberal eğitim programları, insanları verimli ekonomik sistemin bir parçası ile etkili bir bağ kurabilecek hale getirmelidir. Ancak eğitim sistemi gittikçe artan derecede yalpaladı. Örneğin üniversiteler, geleneksel olarak firmaların kendi kendilerine yaptıkları eğitim fonksiyonlarının çoğunu devraldı. Böylece üniversitelerin ekonominin mevcut organize edilme biçiminde bir payları vardır ve eleştirel düşüncede kendi sorumluluklarını yerine getirmek için gerekli fonları saptırmak kadar önemli imkânları kaybolmaktadır. Bu durumun, etkili bir şekilde görülmesi de, kütüphanelere olan etkisi muhtemelen fevkaladedir. Eğer özgürce doldurulursa kütüphaneler dev refah kaynaklarıdır.

Dil, belki de bizim en büyük refah birikimimizdir. Gerçekten dil, anlamak için en kolay örnektir. Dil günlük yaşamı sürdürebilmenin kaynağı olan faaliyetlerin en beşerî olanıdır. Herkesin günlük faaliyetleriyle gelişir.

Ekonomik alt yapı, eğitimsel üst yapı ve dil refahı oluşturur –diğer bir deyişle, servetin medenî olmayan birikimlerine yol açmadan istediklerini yap-

mak için insanların takip edebilecekleri yolları sağlar. Bunlar ekonomik sistemlerin gerçekten mal ve hizmetleri sağlamak için var olmayıp, ancak katılımcıların istenebilir buldukları tecrübeleri meydana çıkarmak için var oldukları gerçeğine dikkat çekmektedir (Armour, 1985a).

Üzerinde durulması gereken soru: mevcut ekonomik sistemin refahı teşvik edip etmediğidir. İçinde yaşadığımız ekonomik sistemin medeniyeti tehdit ettiği iddiasına bir tepki, ekonomik sistemin medenîliği sürdürmenin mekanizmalarına sahip olduğudur. Fakat onların kontrol edilmeleri zor ve belki de çok daha kırılgandır. Daha çok geleneksel ekonomik argüman bu mekanizmaları sürdürme çabalarının modası geçmiş olduğunu iddia etmektedir. Örneğin 1998'in ilk çeyreğinde ABD'deki en büyük bankaların birleşmesi ile birlikte, itiraf edildiği gibi bankalarla sigorta şirketlerinin karşılıklı ilişkileri ve sermaye piyasası işlemi ile normal ticari bankacılık arasındaki (1933 Glass-Steagall yasası ve 1965 Banka Holding Firması Yasası) kuralları kırdığı öne sürüldü. Bu her iki kanunda bankaları nötr tutma ve refahı kendi servetleri haline dönüştürmemelerini temin etmeleri amaçlandı. Fakat Maddux(1998) bu kanunların mevcut durumda etkili olmasını kimsenin ciddi olarak beklemediğini söyledi.

Bankalar nötr güçlerin yok olması veya atılmasına doğru bir trendin örneğidirler. Sigorta endüstrisinde ortak firmalar bir süre önemli rol oynadılar. İngiliz emlak hizmeti büyük oranda üyeleri tarafından sahip olunan yapı kooperatifleri tarafından kontrol edildiler. Amerikan tasarruf ve kredi birlikleri, kendi çevrelerinde güçlü kurumlardı. Dünyanın birçok yerinde tüketici ve üretici kooperatifleri benzer derecede güçlü idi. Son günlerde yapı kooperatifleri bankalara dönüştü. Tasarruf ve kredi birlikleri daha çok bankalara benzer hale geldi ve kooperatif hareketleri küçüldü. Manchester'daki Cooperative Bank söylendiğine göre İngiltere'deki en kârlı bankalardan biridir. Fakat ona sahip olan kooperatiflerin caddesinde huzurun azalması nedeniyle geleneksel amaçlarını yerine getirmekte gittikçe artan zorluklarla karşılaşmaktadır(14). Kullanıcıları tarafından değil diğer kooperatif birliklerince ona sahip olunmuştur ve kârları onlara geri döner. Geleneksel olarak müşterileri üye kooperatiflerle ilgili insanlardı ve böylece onun faaliyetinin dolaylı faydalanıcıları idiler. Ancak 1966 ve 1975 arasındaki on yılda İngiltere'de kooperatif işletmelerinin yarısından fazlası kapandı. Bir sonraki on yıl boyunca Birchall (1987) hala 3000 böyle dükkan olduğunu belirtir, fakat uç yerler hariç şimdi Londra'da bir kooperatif bakkal dükkanı veya bir kooperatif mağazası bulmak imkansızdır. Son zamanlarda hafif bir iyileşme var (Hartley; 1998), fakat belirsizdir. Kooperatif perakendecilik, genelde perakendeciler tarafından tecrübe edilen, bir konsolidasyon türünü yaşamalarına rağmen (aralarında bü-

yük mesafeler olan daha az ve daha büyük dükkanlar) diğer faktörler karşılaşılan zorlukları arttırdı. Kooperatifler dükkan sahiplerinin ihtiyaçlarından daha fazla satın almalarını teşvik eden zararına mal satışı önererek gerçek fiyatlarla ilgili onların kafasını karıştıran ve vasat kalitede ilgi çekici malları destekleyen pazarlama tekniklerini reddettiler. Ancak acayip bir şekilde, benzer düşünceye sahip insanların zevklerini güdüleyen etkin reklamcılık dikkatlice test edilmiş mallardan gelen güvenlik ve psikolojik manipülasyondan doğan özgürlük nadiren başarılı bir şekilde geliştirildi. İngiltere'deki Co-operative Bank önemli bir istisna haline gelmiştir ve bu hareketin önceki gücüne ulaşamayacağını varsaymak için herhangi bir neden yoktur. Üretici kooperatifleri inişli çıkışlı bir tarihe sahiptir ve tarım hariç nadiren dominant pozisyonlara ulaştılar. Kapsamlı bir yönetim çalışmasında Marshall(1989) birçok zorluklara değinir. Bir kooperatif gazetesi çıkarma çabalarından bir tanesi olan Scottish Daily News 1975-76 tarihleri arasında sadece altı ay sürmüştür. İngiliz İşçi Partisi kooperatif hareketi ile resmi olarak kabaca 50 parlamento üyesine sahip olmasına rağmen bu hareketle doğrudan bağlarını koparmayı düşünüyor.

Birçok ülkenin ulaşım alt yapısı, eğitimin finansmanı ve hatta halk kütüphaneleri ile ilgili sorunları vardır. Ulaşım alt yapısında çok sıklıkla iyileştirmeler oluşturan kamu işlerinde büyük bir gerileme vardır. Böyle yapılar özel girişimce geliştirilebilir, tabii ki sadece birinin kısa dönem amacıyla ilgili değilse. Eğitim kemer sıkılmaya maruz bırakıldı ve dünyanın birçok yerinde kütüphaneler haftada bir veya daha fazla gün kapalıdır.

Refaha olan bu saldırılar büyük ölçüde "küreselleşmenin" sonuçlarıdır. Geleneksel olarak alt yapılar ve eğitim üst yapıları kütüphaneler kadar vergi ödeyenlerce finanse edilir ve onların yarattıkları yeni vergi gelirlerince doğrulanır. Eğer ticaret daha düşük vergilerin olduğu hukuk alanlarına kayarsa, otoriteler bu yolda para kazanılmasından hoşlanmazlar.

Daha az olası olsa da bizim dilimiz olan refahımız da tehlikededir. Dili kontrol etmeye yönelik bütün çabalar genellikle başarısız oldu. Ne Fransız Akademisi ne de istenmeyen kelimeleri dışarı atan sansürcü sözlükçüler gerçekten çok etkili oldular.

Gerçi George Orwell (1949)in belirttiği gibi ticari reklâmcılık kadar kitle iletişimi ve hükümet propagandası paylarını alabilir. Son elli yılda "savunma" Prag sokaklarına tankları göndermeyi ve jelleşmiş benzini Vietnam'da insanların üzerine dökmeyi içermeye başladı. Sosyal bilimciler de manası ve günlük hayatla ilgisi anlaşılmasız olan terimlerle ortalığı kirllettiler. Gayri Safi Yurtiçi ve Gayri Safi Milli Hâsılalardaki artışlar her zaman iyi bir şey gibi görülür

ve eğer birinin ülkesinin GSMH'sı büyüyorsa onun refah içinde olduğu zannı yaratılır fakat yoksulluktaki büyük artışlar GSYH artışları ile paraleldir.

Filozoflar da manzarayı çok fazla kirleten dilsel değişiklikler yarattılar. "Modern" eskiden çok iyi bir şeydi. Her otel, müşterilerinin "modern" bir tesisatına sahip olduğunu ve lobi ve mutfağının yeni "modernize" edildiğini bilmesini isterdi. Filozoflar bu kelimeye kötü bir anlam yüklediler. "Postmodernlik" genellikle rasyonaliteye ve rasyonelliğin muhtemelen iyi bir şey olduğunun düşünülmesi gerektiğine bir saldırdır. Fakat dil dirençlidir.

Bütün bunların anlamı, tartıştığım üç medeniyet türünün böyle değişimlerle tehdit edilmesidir. Büyük şirketler çok fazla sayıda insanı -çalışanlar, üreticiler ve tüketiciler- koordine etmeli ve kitle ikna yollarıyla hepsini açık güç kullanımıyla ya da dolaylı yollarla hizada tutmaya uğraşmalıdır. Önemli sayıda insanın bundan sapması tehdit haline gelir. Bazen bu tehdit önemsizdir. Kanada'da geçenlerde Ottawa Üniversitesi herhangi bir başka kola içeceğinin satımını kendi kampüslerinde yasaklamak için Coca Cola firması ile bir anlaşma imzaladı. Fakat böyle faaliyetler, müşteriye ciddi seçeneklerden mahrum bırakır. İngiltere'de süreli yayınların dağıtım işinin organizasyonu haftalık solcu Tribune'ün Londra'da herhangi bir yerde satın alınmasını zorlaştırdı ve uzun bir araştırma haftalık Katolik entelektüel The Tablet'i bulduran hiçbir gazete bayiiini bulamadı(20) Bu nedenle büyük şirketler bireysel çıkarlara büyük bürokrasiler kadar zarar verebilir.

Batının baskın olduğu dünya ekonomisi İslam'a da baskı yapmakta ve ayrıca İslam'ın kendi sorunları da vardır. Bir İslam medeniyetinin ihtimali despotizm olmadan güçlü bir topluluğu sürdürmenin bir yolunu bulmak için çalışmaya bağlıdır. Bunun mütemadiyen zor olduğu ispat edilmiştir. Demokrasi yönetimde muhalifleri üretme eğilimindedir. İran'daki son gelişmeler, teokratik kontrol biraz gevşetilince, neler olduğunun tipik türleridir. Cezayir'de demokrasiyi kaldırmak niyetinde olan insanların seçilmesi paradoksu sürekli istikrarsızlık doğurdu. Teolojik otoritelerce desteklenen tiranlar hızlıca kendilerini yönetime yerleştirenlerden daha fazla güç biriktirmektedirler. Hidrokarbona dayalı devletlerin ekonomileri sorunları karmaşıklaştırdı. Petrol üretimini lisanslaştırmak, kontrol etmek ve politik otoritelerin kültüre hâkim olmalarını sağlamak için yeterince refah sağlamak kolaydır. Muammer Kaddafi ve Saddam Hüseyin tipik Ortodoks Müslüman değillerdir.

Ekonomik baskılarla karşılaştırıldığında biri veya diğeri güçsüzse dini liderler tarafından danışmanlık verilen hükümetteki geleneksel sistem başarısız olur. Sadece ve sadece servet üreten kurumlardan ziyade refah üretenler

varolsaydı bir ortakçı İslami ekonomi modeli mümkün olurdu. Çok konuşmaya rağmen Kaddafi böyle bir ekonomiyi yaratmak için çok az şey yaptı.

Benzer şekilde Tayvan'ın aile odaklı ekonomisi ve bütün Çin geleneği iş yapmanın sadece Batı sınırları değil büyük Batı şirketlerinin hızlı girişi ile tehdit edilmektedir. Marksist devlet erirken Çin anayasasında bu şirketler kesinlikle gittikçe daha çok güç kazanacaklar. Büyük olasılıkla Hong Kong'un mini bir Marksist devlet haline geleceğinden korkanlar eğilimi anlamamaktalar. Hong Kong'daki hükümet Çin anayasasında artan etkiye sahip olacak ticari topluluğu hızlıca yayıyor.

Böyle kurumları yeniden tesis etmek ve bilgi mübadelesine dayalı bir ekonomiye sahip olmak mümkündür. Bilmediğimiz şey, kontrol edilen bilgi akımı durumunda bunu nasıl yapacağımızdır. UNESCO'nun bu problemle uğraşma çabası dünyanın çoğunun husumetini uyandırdı. İnsanların bireyler olarak veya organize işbirliği grupları içinde ihtiyaçlarını belirlediği, verimliliklerini tahmin ettiği ve diğerleri ile bir dengeye ulaşılana kadar pazarlık yaptıkları bir ekonomiyi şimdi tahayyül etmek mümkündür.

Yani insanlar için şimdi istedikleri şeye ve onun için ne yapmak istediklerine ve eğer organize olabilirlerse tartışmalı bir ekonomiyi yaratmaya karar vermeleri mümkündür.

Bu, çok büyük miktardaki bilgiyi hızlı bir şekilde toplama ve bir anda dağıtma kabiliyetimiz tarafından basitçe mümkün kılınmaktadır. Böyle bir ekonomi olacaktır. Fakat onun, içindeki müzakerecilerin bireyler veya işbirliği içinde organize olmuş sosyal gruplar değil, büyük şirketlerin olduğu bir sistem olması ihtimali büyüktür.

İslam medeniyeti, münazaralarına başat iktidar yapılarını dâhil etmek için böyle grupların istekliliği ile kurtulabilir. Fakat politik gücü olanların, M.M. Şerif'in felsefesini izleyen İslami liberallerden çok genellikle gördüğümüz türden muhalif tiranlar olmaları daha çok olasıdır. Çin medeniyeti, Singapur tarzına rağmen Batı türü ekonominin içine mükemmel olarak entegre olmaktan çok bazı araştırmacıların Tayvan'da buldukları özelliklere sahip olma olasılığı daha azdır.

Fakat dünya ekonomisi bu değişimleri zorunlu kılmamaktadır ve böyle iktisat araştırmaları onları hızlandırmak zorunda değildir. ▽

NOTLAR

1. "İktisat ve Medeniyet" sf. 503-509, adlı başlık Collingwood'un "İyilik, doğruluk, Fayda" adlı 1940 Oxford konferanslarından alıntılar kullanan editör David Boucher tarafından yayınlanan *The New Leviathan*'ın ikinci basımına eklendi.

2. Ekonomik teorilerde çeşitli değer türleri bulunur. Konu burada değinilemeyecek kadar karmaşıktır bkz. Armour(1977,1978,1985,1997).

3. Collingwood'un *New Leviathan*'ı (1942,1992) bu konu söylediklerinin çoğunu içerir. 1992 basımı ek materyale sahiptir. David Boucher'in kurguyla ilgili editoryal yorumuna bakınız.:sf. XIII-XIVI ve Collingwood'un orijinal ifadesi için sf. 319-325'e bakınız.

4. "Serbest Piyasa" bazen sanki serbest bir kurummuş gibi görülür. Oysa ekonomik teorinin her zaman beklemediği şekilde zorunlu olarak onu şekillendiren legal ve diğer yapıların bir karmaşasına dayanır.(Armour,1992b)

5. Bkz. Collingwood(1919), sf. 2

6. Bkz. Collingwood(1919), sf.2-4

7. Bkz. Collingwood(1919), sf. 6-8

8. Bkz. Collingwood(1919), sf.11

9. Diğerleri W.R. Dennes, J. Loewenberg, D.S Mackay, p. Marhenke ve E.W. Strong idi.

10. Bakınız sf. 357-379

11. Bakınız sf. 262-268

12. Bakınız Coyne(1993). Dünya ticaret hacmini yıllık 35 trilyon dolar tahmin etti.

13. Bakınız. *The evening Standart*, Londra, 2 Mart, 1998

14. *Isaiah 56: 1-8 ve 60:3* Yahudi olmayanların korunması konusunda ısrar etti.

15. Bakınız Jaspers (1973), :sf.2

16. Dünya koşullarında karşılaştırılırsa çok az Budist (325,275 000) ve Hindu (793, 075 000) bir şekilde Müslümanlardan daha az sayıdadır denilirken ateistler (1.782.809.000) neredeyse Hıristiyanlar kadardır. Kaynak: *The World Almanac*, 1998)

17. Saumur düşünürleri -17. Yüzyılın ilk döneminde Fransa'ya göçen bir İskoçyalı John Cameron ve Fransız bilim adamı Moise Amyraut ve Issac d' Huisseau -Kalvinizmin kısıtlamalarına karşı ayaklanmış Protestan reformculardı. William Penn Amyraut'u ziyaret etmiş ve Saumur'da onun fikirlerini geliştirdi.

18. Ahlak teorisine uygulandığında biçimlerin ölçüsünün (Scale of Forms) hiyerarşik olmadığı yönünde öneriler vardır(?) (Collingwood,1993a) *New Leviathan*

(1942,1992) deki hislerle ilgili konuşma da nitelikleri önerir, fakat onun yorumcuları genellikle Collingwood'u bir hiyerarşist olarak yorumlarlar.

19. Bakınız Sebba(1991) ve Armour(1944a)

20. Tablet'indergilerinin bazen haber standından alınabileceğini ancak müşterilere Westminster Katedrali'indeki yerden almaları tavsiye ettiklerini haber verdi. –dikey entegrasyonun iyi bir örneği.

21. Bu öneriyi Peter Biyfield'e borçluyum.

KAYNAKLAR

- Aflaq m.(19929, "The Arab personality between past and present", in Donohue, J.J. and esposito , J.L., Islam in Transition: Muslim Perspectives, Oxford University Press, new york, NY, pp. 107-12.
- Adams, G.P(Ed. And part author)(1938), Knowledge and Society, A Philosophical Approach to Modern Civilization, Appleton –Century, New York, NY.
- Adams G.P. Jr.(1959), The Relevance of economic Theory, Bloomington Bureau of Business Research, Indiana University, I.N.
- Armour.L (1976), "Smith, morality and the bankers", Rewiev of Social Economy, vol. XXXIV No.3,pp. 359-71
- Armour.L (1977), "Change, value and objectivity", Philosophy in Context, Vol.6
- Armour.L (1978),"Economic social bonding and the theory of instrumental values" Philosophy in Context, Vol.8.
- Armour.L (1985a), "The economics and moral values", International Journal of Social Economics, Vol. 12Nos 10/11, December, pp.42-53
- Armour.L (1985b), "Morality, unemployment, and the new economy", Notes et Documents, Milan, Vol. X Nos 10/11 December, pp. 38-47
- Armour.L (1992a), "Josiah Royce and the world order" , Laval Theologigue et Philosophique, vol. 48 No.2, pp. 249-61
- Armour.L (1992b), "Can economic system be chosen ? History, value and human nature", International Journal of Social Economics, Vol. 19 nos 7/8/9(combined volume, Festschrift in honour of john E. Elliott),pp.273-91
- Armour.L (1994a), "Gnosticism, the dream economy, and the prospect for communism", International Journal of Social Economics, Vol. 21 Nos2/3/4,pp. 31-53
- Armour.L (1995), "Choice and social change. The idea of civil society and the post-marxist state", International Journal of Social Economics" Vol. 22 Nos 9/10/11, pp.12-27
- Armour.L(1997), "The logic of economic discourse" International Journal of Social Economics, vol. 24, pp. 1056-79

- Birchall, J. (1987), *Save Our Shop*, Holyoake Books, Manchester.
- Boucher, D. (1989), *The Social and Political Thought of R.G. Collingwood*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kingwell, M. (1998), *Better Living : In Pursuit of happiness from Plato to Prozac*, Penguin, Toronto and London .
- Ke, yeun –wen (1997), *Welfare Capitalism In Taiwan*, Macmillan, Basingstoke.
- Masddox, B.(1998), "Outdate laws about to crumble in the face of ContiGroup's back raid", *The Times*, London, 23 April, p.31
- Maritain j.(1936,1938), *Humanism Integral*, Paris, Auber, translated as *True humanism* by Margot A. Adamson, Geoffrey Bles, London.
- Marlow,L.(1997), *Hierarchy and Egalitarianism in Islamic Thought*, Cambridge university press, Cambridge.
- Marshall, M.J.(Ed.)(1985), *Workers Co-operatives, Past , Present, and Future*, The Co-Operative Bank, Manchester
- Mostafa, S.(1982), "Islamic Socialism" in Donohue,J.J. and Esposito, J.L., *Islam in transition: Muslim perspectives*, oxford university Press, Columbus, OH.
- Murray,S.O. and Hong,K.(1994), *Taiwanese Culture And Taiwanese Society: A Critical Rewiev Of Social Science Research Done On Taiwan*, University Press of America, Lanham MD.
- Ochsenwald,W.(1984), *Religion, Society and The State In Arabia, The Hicaz Under Ottoman Control*, Ohio State University Press, Columbus, OH.
- Orwell,G.(1949), *Nineteen eighty-four*, Secker and Warburg, London.
- Pearlstein,S. (1998), "Yes, geography does make history", *International Herald Tribune*, 25-26 April,p.11
- Perry, m.(1996), *Arnold Toynbee and Western Tradition*, Peter Lang, New york, NY.
- Quadhafi, M.(1982), "The Third Way", in Donohue, J.J. and Esposito,J.L., *Islam in Transition: Muslim Perspectives*, Oxford University Press, New York, NY,pp.131-6.
- Rees-Mogg, W.(1998),"Tax exiles on the Web", *The Times*, London, 26 February, p.20
- Royce, J.(1914), *War And Insurance*, Macmillan, New York, NY.
- Sanderson, S:K(ed.)(1995), *Civilizations and Worl Systems*, Altamira Press, Walnut-creek, CA.
- Sebba, G.(1991), *Collected Essays of Gregor Sebba*, Louisiana State University Press, baton Rouge, LA.
- Sharif , M.M.(1966), *In search of Truth*, Institute of Islamic Culture, Lahore.
- Smith, J.G.(1776,1784,1976), *An Enquiry into The Nature and Causes of The Wealth of Nations*, Strahan And Cadell, London. The third edition of 1784 is usually thought of as definitive. The current standart edition is.ed. cited Campbell, R.H. Skinner, A.S. and Todd, W.B., Clarendon Press, oxford, 1976

Muhafazakâr Düşünce / Medeniyet

- Smith, J.G. (1998), "Unstable exchange rates pose threat to industry worldwide", The Times, London, 3 March, p.32
- Toynbee, A.(1934-1954), A Study of History, 9 vols. Oxford University Press, London.
- Tran, M. (1998), "Dawn of the megabank age", The Guardian, London and Manchester, 14 April , p.18
- Voegelin, E. (1975), From Enlightenment to Revolution, John Hallowell(Ed.), Duke University Press, Durham NC.
- Weiner, A.B.(1988), The Trobriand Islanders of Papua New Guinea., Holt, Rinehart and Winston, New York NY.
- Woodcock, g. (1989), The Marvellous Century, Fitzhenry and Whiteside, Toronto.